

EPISTOLIKOS ATODANGOS

DOVILĖ KERŠIENĖ

Illustrissima princeps, serenissima regina et domina clementissima:
LDK valdovių, didikų epistolika
(XIV a. pab. – XV a. pirmoji pusė)

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas XIV a. pab. – XVI a. pirmosios pusės LDK valdovių ir didikų lotyniškai epistolikai aptarti. Ji nagrinėjama europiniame moterų korespondencijos kontekste. Dėl medžiagos gausos buvo nuspręsta parengti straipsnių ciklą. Pirmajame straipsnyje analizuojamas XIV a. pab. – XV a. pirmosios pusės moterų korespondavimas, antrajame – XV a. antrosios pusės – XVI a. pirmosios pusės laišakai. Atkreiptinas dėmesys į skirtingą mūsų disponuojamų šaltinių kiekį (XIV a. pab. – XV a. pirmosios pusės išlikusių šaltinių yra nepalyginamai mažiau negu XV a. antrosios pusės – XVI a. pirmosios pusės), todėl šiame, pirmajame ciklo straipsnyje nepretenduojama į išsamų apibendrinimą, siekiama išryškinti svarbiausius aptariamo laikotarpio moterų epistolikos raidos momentus, korespondavimo ypatybes. Straipsnyje analizuojamas moterų korespondavimo dažnumas ir platumas (adresatų ratas), tikslai ir temos (laiškų rūšys), susirašinėjimo įgūdžiai, galimybės, laiškų stilius ir raiška. Palyginimui pasitelkiami laiškų rašymo vadovėliuose esantys nurodymai, kaip turi rašyti moteris ir kaip reikia rašyti jai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: vėlyvieji Viduramžiai; laišakai (epistolika) lotynų kalba; moterų korespondencija; *ars dictaminis*; valdovė; didikė.

Korespondencija – vienas iš svarbių šaltinių nagrinėjant XIV–XVI a. moterų valdovių ir didikų biografiją, veiklą, asmenybes. Laiškai vėlyvaisiais Viduramžiais ir juo labiau Naujaisiais laikais buvo viena iš sričių, kur moterys

(daugiausia tik aukščiausio socialinio sluoksnio atstovės) galėjo tam tikra prasme kurti, plačiau komunikuoti, gauti informacijos iš tolimų kraštų, tvarkyti reikalus, palaikyti artimesnius ryšius su ilgam išvykusi vyru ar kitu giminaičiu. Pagaliau tai buvo socialinė būtinybė moterims, priklausiusioms socialiniam elitui¹. Laikui bėgant moterų korespondencijos daugėjo, plėtėsi aptariamų temų laukas. Priklausomai nuo laikotarpio ir laiškų pobūdžio, tikslų, adresatų įvairavo rašymo stilius, emocinė raiška. Aptariamuoju laiku koresponduojant laikytasi tam tikrų *ars dictaminis* arba *ars epistolandi* nustatytų epistolinio bendravimo taisyklių. Straipsnyje apimama skirtingų amžių ir įvairių moterų korespondencija, taigi susiduriama su daugiau ar mažiau skirtinga epistoline tradicija, t. y. laiškamis keltais reikalavimais, skirtinga raiška. Korespondencijoje – tiek moterų, tiek vyrų – atspindimos abi gyvenimo sferos – ir vieša, ir privati, tik, žinoma, jų santykis, tipiniai mechanizmai ir struktūros priklauso ir nuo epochos, ir nuo koresponduojančiųjų statuso, asmeninių ryšių ir siekių. Todėl kai kurių laiškų ar korespondavusių moterų asmenybių bei veiklos ypatumų aptarimas neišvengiamai reikalauja pateikti platesnį kontekstą. Kalbant apie mūsų analizuojamo laikotarpio valdovių, didikių korespondenciją, reikia turėti omenyje ne vieną faktorių ir visapusiškai, itin atidžiai vertinti vėlyvųjų Viduramžių ir Naujųjų laikų sandūros epistolinius tekstus².

Straipsnyje siekiama išryškinti svarbiausius aptariamo laikotarpio valdovių, didikių epistolikos raidos momentus, korespondavimo ypatybes. Analizuojamas jų korespondavimo dažnumas ir platumas (adresatų ratas), tikslai ir temos (laiškų rūšys), susirašinėjimo įgūdžiai (raštingumo lygis ir epistolinio etiketo išmanymas), galimybės ir būtinybė reikštis ne tik privačioje, bet ir viešojoje erdvėje, laiškų stilius ir raiška.

¹ Albrecht Classen, „Female Explorations of Literacy: Epistolary Challenges to the Literary Canon in the Late Middle Ages“, in: *The Late Medieval Epistle*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1996, p. 91; Idem, „Female Epistolary Literature from Antiquity to the Present: An Introduction“, *Studia Neophilologica*, 1988, t. 60, p. 4–5; Olga Kenyon, *Women's voices. Their lives and loves through two thousand years of letters*, foreword by Gawin Ewart, London: Constable, 1995, *passim*.

² Apie aptarimojo laiko epistolinio komunikavimo modelio ypatumus (ypač valdančiojo sluoksnio), laiškų kūrimo, raiškos specifiką, tyrimų problemas plačiau žr. Dovilė Keršienė, „XIV–XVI a. LDK valdovo laiškas: tradicija ir modernėjimo procesai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 33, Vilnius: LLTI, 2012, p. 15–52; Eadem, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: LLTI, 2010, p. 15–55.

Straipsnio tyrimo šaltiniai – publikuota³ Lietuvos didikųjų kunigaikštienių (Ldk) ir Lenkijos karalienių bei kitų didikųjų – tiek LDK, tiek Europos – lotyniškoji korespondencija⁴, kartais tyrime pasitelkiami ir kitomis kalbomis⁵ rašyti

³ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, collectus opera Antoni Prochaska, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae litterarum Crac., 1882, [toliau – CEV]; Liber cancellariae Stanislai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung, (Archiv für österreichische Geschichte), ed. Jacob Caro, Wien, t. 45, sąs. 1, 1871; t. 52, sąs. 2, 1875, [toliau – Liber cancellariae]; Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, postugujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów, zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz, Wilno: W drukarni A. N. Kirkora, t. 1, 1860, t. 2, 1862, [toliau – Skarbiec...]; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. von Friedrich Georg Bunge, t. 4, Dorpat: Druck von Heinr. Laakmann, 1859, [toliau – Urkundenbuch]; Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 2, Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1876, [toliau – Monumenta]; Scriptorum rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, hrsg. von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehle, t. 3, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866 [toliau – Scriptorum rerum].*

⁴ Manytume, jog tikslinga tirti LDK moterų korespondenciją pasitelkus ir Lenkijos bei europinę moterų epistoliką, kadangi aptariamuoju metu tai buvo vieninga ir susijusi gana glaudžiais ryšiais (ir politiniais, ir giminystės, ir kultūriniais) komunikacinė erdvė, kuri savo ruožtu buvo stipriai veikiamą lotyniškosios epistolografijos kanonų. Per lotynišką (taip pat vokišką ir lenkišką) korespondavimą su Europa vyko ne tik politinė, bet ir kultūrinė LDK valdovų/ių integracija. Plačiau apie vienalaikių procesų Vakarų Europoje ir LDK palyginimą, apie XIII–XVI a. Lietuvos visuomenės ir valstybės formavimąsi perimant bei plėtojant Europos visuomenės bruožus, apie europinių pavyzdžių ar modelių adaptaciją LDK, socialinių ir kultūrinių normų sklaidą bei sąveikas, asmeninius Ldk ryšius su užsieniu, palaikomus koresponduojant, žr.: Rimvydas Petrauskas, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 69–84; Idem, „Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai“, in: *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sud. Rita Trimonienė, Robertas Jurgaitis, Šiauliai: Saulės delta, 2007, p. 206–222.

⁵ Vokiškoji LDK valdovų ir jų korespondentų epistolika pasitelkiama dėl kelių priežasčių: visų pirma, ji papildė itin negausiai išlikusią šioje straipsnio dalyje aptariamą LDK moterų korespondenciją ir leidžia susidaryti išsamesnę korespondavimo vaizdą ir suvokti jo mastą. Antra, vokiškąją epistoliką labai veikė lotyniškosios epistolikos normatyvai ir modeliai. Apie lotyniškosios epistolikos normatyviškumo, literatūrinės raiškos įtaką kitakalbei, šiuo atveju vokiškajai, korespondencijai – jos teorijai ir praktikai žr. Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, p. 32–33, (apie lenkiškąją epistoliką žr. p. 35). Pvz., Konrado Burdacho publikuoti Viduramžiais Vokietijoje rengti laiškų rinkiniai, skirti mokiniams, dvasininkams ir pasauliečiams

epistoliniai tekstai, taip pat fiktyvūs, arba literatūriniai, epistoliniai tekstai, susiję su aptariamų asmenų gyvenimu ir veikla, kurie leidžia geriau suprasti laiškų funkcionavimo erdvę, moterų valdovių komunikavimo ypatybes⁶.

Reikia pastebėti, jog XIV a. pab. – XV a. pirmosios pusės išlikusių epistolinių šaltinių yra gerokai mažiau negu XV a. antrosios pusės – XVI a. pirmosios pusės. Šioje straipsnio dalyje analizei pasitelkėme ankstyviausius valdovių / didikų išlikusius laiškus: aptarti aštuoni laišakai, esantys epistoliniuose kodeksuose (du – Julijonos Vytautienės, penki – Sofijos Alšėniškės, vienas – Vengrijos ir Romos karalienės Barboros), penki laišakai, esantys formuliaruose (trys – Onos Cilietės, vienas – Vengrijos ir Romos karalienės Barboros, vienas – Sofijos Alšėniškės).

Straipsnio šaltinių dalį sudaro ir moterų korespondentų laišakai (tokių aptarėme vienuolika: tris – Jogailos, vieną – popiežiaus Martyno V, šešis – Livonijos ir Vokiečių ordino pareigūnų, vieną – Zbigniewo Oleśnickio), nes juose esama informacijos apie pačias adresantes, apie požiūrį į jas, apie laiškų rašymo moterims ypatybes bei turinį, apie galimą ir tik numanomą neišlikusios moterų korespondencijos kiekį. Rekonstrukcijos metodas, kai tyrimui pasitelkiami ne tik analizuojamos grupės – šiuo atveju moterų – epistoliniai šaltiniai, bet ir jų korespondentų vyrų laišakai joms, suteikia papildomų duomenų apie moterų valdovių ir didikų susirašinėjimo mastą, intensyvumą, santykių ir komunikavimo pobūdį tarp abiejų lyčių aptariamam metu. Be to, šiuo metodu galima išsiaiškinti buvusius, sunykusius ar sunaikintus moterų bei jų korespondentų laiškus, iš dalies atkurti ir jų turinį, remiantis išlikusiais atsakymais į juos. Kartais apie egzistavusius laiškus užsimenama ar net išsamiau rašoma kitiems adresatams skirtuose laiškuose, pvz., perpasakojant svarbiausius įvykius ar rūpimus dalykus⁷. Kaip matyti, šaltinių itin nedaug,

(für Scholaren, Kleriken und Laien), nemaža jų dalis yra dvikalbiai – šalia lotyniško teksto pateiktas analogiškas vokiškas laiško pavyzdys, kuriame matyti tik minimalūs skirtumai, stengiamasi vokišką laišką kurti lotyniškojo pavyzdžiu. Žr. „Texte“, in: Konrad Burdach, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926, p. 1–116.

⁶ Straipsnyje tokio pobūdžio šaltiniai nurodomi konkrečioje jų analizės vietoje.

⁷ Apie tai žr.: Marceli Kosman, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, *Studia źródłoznawcze*, t. 14, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969, p. 93; Rūta Čapaitė, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo

todėl straipsnyje nepretenduojama į išsamų apibendrinimą, siekiama, kaip minėta, išryškinti svarbiausius aptariamo laikotarpio moterų korespondavimo raidos momentus ir ypatybes.

Straipsnyje taip pat aptariami laiškų rašymo vadovėliuose (*ars dictaminis*) esantys nurodymai, kaip rašyti moteriai ir kokie turėtų būti moters rašomi laišakai, nes mūsų analizuojamo laiko laiškų struktūra, raiška, apskritai epistolinio komunikavimo modelis buvo paremtas visoje Europoje išplitusiu ir gyvavusiu ne tik teorijoje, bet ir praktikoje laiškų rašymo mokslu ir menu. Ne išimtis čia ir LDK valdovų (-ių) ar didikų (-ių) korespondencija⁸.

Moteris ilgą laiką dėl patriarchalinės visuomenės stereotipų ir vertinimų neturėjo „balso“ ir buvo tarsi „netinkama“ istoriniams tyrimams, o buvusiuose tyrimuose būta gausu išankstinių nuostatų ir neobjektyvumo⁹. Moterų „balsas“, nors ir labai tylus daugelį šimtmečių, pastaruoju metu vis labiau

kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, sudarė Brigita Balčytienė, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010, p. 51; Eadem, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 26. Panašios problemos aptariamoms in: *Dear Sister: Medieval Women and the Epistolary Genre*, Karen Cherewatuk, Ulrike Wiethaus (eds.), *Middle Ages Series*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993. Joan M. Ferrante, analizuodama Viduramžių moterų laiškus, kartu tiria ir jų korespondentų vyrų epistoliką, apie tai plačiau žr. Joan M. Ferrante, *To the Glory of Her Sex: Women's Roles in the Composition of Medieval Texts*, ser. *Women of Letters*, Bloomington: Indiana University Press, 1997, p. 3–36.

⁸ Apie tai, kad beveik kiekvienoje Europos kanceliarijoje Viduramžiais, taip pat ir Naujaisiais laikais buvo naudojamosi formuliarais, laiškų rašymo vadovėliais ar pavyzdiniais laiškų rinkiniais, kaip kuriamas laiškas jais naudojantis žr. Peter-Johannes Schuler, „Formelbuch und *Ars dictandi*. Kaum genutzte Quellen zur politischen und sozialen Geschichte“, in: *Civitas communis. Studien zum europäischen Städtewesen*, Festschrift Heinz Stoob zum 65. Geburtstag, hrsg. von Helmut Jäger, Franz Petri, Heinz Quirin, d. 1, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1984, p. 375–378 ir kt. Apie lotyniškosios epistolografijos kanonų recepciją Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinėje žr.: Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 55–84 ir kt.; Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, [daktaro disertacija], Vilnius, 2010, p. 100–124. Apie lenkiškoje valdovų kanceliarijoje naudotus formuliarus, *ars dictaminis* vadovėlius žr. Maria Bielińska, „W kwestii początków kancelarii polskiej“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 13, p. 68, 70–71.

⁹ Žr. Jolita Sarcevičienė, „Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaizdis istoriografijoje“, in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra*: Straipsnių rinktinė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 30–38.

tampa girdimas dėl suaktyvėjusių šios srities (t. y. moters istorijos) tyrimų tiek užsienio¹⁰, tiek Lietuvos¹¹ mokslininkų darbuose. Taip pat pastebimai

¹⁰ Šio klausimo historiografija yra labai plati – aktyvesni tyrimai apie moteris prasidėjo maždaug nuo 7-ojo XX a. dešimtmečio, todėl visų paskelbtų tyrimų šiame straipsnyje tikrai nepaminėsime, pasakysime tiek, kad jų vis gausėja, aktualiausi mums buvo Viduramžių ir ankstyvojo Renesanso moterų komunikavimo galimybių ir ypatybių, raštingumo, kasdienio gyvenimo tyrimai. Jais naudojomės norėdami palyginti, kaip atrodo mūsų moterų valdovių / didikių epistolinis komunikavimas europiniame kontekste, moters vaizdavimas įvairiuose šaltiniuose, jos vertinimas, ieškodami platesnių tyrimo galimybių ir sferų ar net sąlyčio taškų. Čia paminėsime kelis aktualesnius mūsų temai straipsnius ir knygas: Łucja Charewiczowa, *Kobieta w dawnej Polsce*, (ser. *Mała Biblioteka*, 6), Poznań: PTPN, 2002; Agnieszka Teterycz-Puzio, „Kobieta w świetle wybranych środkowoeuropejskich źródeł narracyjnych z XI–XIV wieku“, in: *Ślupskie studia historyczne*, 2012, Nr. 18, p. 9–36; Jerzy Strzelczyk, „Rola kobiet w kulturze europejskiej“, in: *Przemysłowie wielkopolscy: od księcia dzielnicowego do króla Polski*, wydawnictwo pokonferencyjne pod redakcją prof. dr. hab. Hanny Kóćki-Krenz, Konferencja popularnonaukowa towarzysząca Dniom Grodu Przemysła 27 września 2007 roku, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań, 2008, p. 67–76; Joseph Francis Hartel, *Femina Ut Imago Dei in the Integral Feminism of St. Thomas Aquinas*, (ser. *Analecta Gregoriana*), Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1993; Prudence Allen, R. S. M., *The concept of women: t. 2: The early humanist reformation, 1250–1500*, d. 1, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2002; Andrzej Radziwiński, „Obraz kobiety w dokumentach papieskich z okresu pontyfikatu Marcina V (1417–1431)“, in: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, pod redakcją Zenona Huberta Nowaka, Andrzeja Radziwińskiego, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1998, p. 45–56; Friedrich Heer, *Mittelalter: Vom Jahr 1000 bis 1350*, d. 2, t. 10, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983, p. 621–630; Rosamond McKittrick, „Frauen und Schriftlichkeit im Frühmittelalter“, in: *Weibliche Lebensgestaltung im frühen Mittelalter*, hrg. von Hans-Werner Goetz, Köln / Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1991, p. 65–118; Maria Bogucka, *Gorsza płęć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006; Bożena Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012; Oskar Halecki, *Jadwiga Andegaweńska i kształtowanie się Europy Środkowowschodniej*, przełożyła Maria Borowska-Sobotka, Kraków: Universitas, 2000.

¹¹ Moters istorijos tyrimų pradžią Lietuvoje galima būtų sieti su Irenos Valikonytės darbais, kurių gausu ir kurių čia visų neminėsime, tik pasakysime, kad jie daugiausia susiję su moters teisiniu statusu, bendrąja šeimos teise, tyrimų šaltiniu pasirenkant Lietuvos Metriką ir Lietuvos Statutus. Apie miestietės padėtį, jos teisinį statusą rašė Jolanta Karpavičienė, knygoje *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje: Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005. Jolita Sarcevičienė yra rašiusi apie moterų įvaizdį istoriografijoje, jų vietą, veiklos sritis ir kt. LDK visuomenėje, žr.: Jolita Sarcevičienė, „Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaizdis istoriografijoje“, p. 30–39; Eadem, „Moterys“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 397–412; Eadem, „Sofija Vytautaitė“, *Mūsų praeitis*, 1997, Nr. 5, p. 3–17; taip pat apie moters įvaizdį proginėje literatūroje žr. Eadem, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai*

gausėja užsienio mokslininkų tyrimų apie moterų (ypač valdovių, didikų, bajorių) korespondenciją, kuri yra gana informatyvus šaltinis pažinti nemažai daliai mūsų tiriamo meto moterų gyvenimo įvairiose srityse aspektų, tai dalis bendro istorinio naratyvo. Įvairiapusiai moterų korespondencijos tyrimai galėtų plačiau atverti duris naujiems vertinimams ir naujoms interpretacijoms. Užsienio mokslo darbuose aptariami tokie klausimai: kas lemia vyrų ir moterų komunikavimo ypatybes, vienokį ar kitokį komunikacinio elgesio modelį, kiek „moteriškoji estetika“ galėjo atsiskleisti vyriško pasaulėvaizdžio hegemonijos kontekste; moters asmenybės, raštingumo ir išsilavinimo klausimas ir jo įtaka korespondavimo pobūdžiui, moterų galimybė reikštis koresponduojant Viduramžiais ir Naujaisiais laikais. Laiškai siejami su literatūra, išsilavinimo lygiu, gebėjimu konstruoti tekstą, jį diktuoti, rašyti, skaityti ir suvokti, elementariai patikrinti, ką parašė sekretorius. Ar nemokančios rašto moterys tai galėjo daryti? Kiek moteriai svarbios buvo detalės, emocijos, kreipinių pobūdis laiškuose? Kokie XIV–XVI a. moterų dalyvavusių valdymo procese, komunikavimo laiškais aspektai ir ypatybės?¹²

ir įvaizdžiai, Vilnius: Versus aureus, 2005; apie šeimos modelį XVI–XVII a. žr.: Eadem, „Vyro ir žmonos santykių modelis XVI a. II pusės – XVII a. I pusės proginėje literatūroje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – patriarchatas ar partnerystė?“, in: *Kultūrų sankirtos*, Lietuvos istorijos institutas: Diemedžio leidykla, 2000, p. 189–217. Raimondos Ragauskienės tyrimų dalis, sutelkta į Barbaros Radvilaitės gyvenimo, korespondencijos su Žygimantu Augustu aspektus, žr.: Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999; Eadem, Aivas Ragauskas, *Barbaros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems: Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius: Vaga, 2001. Taip pat ši istorikė yra rašiusi apie LDK moteris istoriografiniu, sociokultūriniu požiūriu, žr. Eadem, „XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterys: istoriografinis ir praktinis požiūris“, in: *Moterys. Darbas. Šeima: lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*, Vilnius: VU leidykla, 2008, p. 146–164. Apie moters „atsiradimo“ istorijoje problematiką yra rašiusi ir Elena Ževžikova straipsnyje „Emancipuota Klėja, arba moteris šiuolaikinio istorijos mokslo požiūriu“, in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra: Straipsnių rinktinė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 40–45.

¹² Daug šiais klausimais yra rašęs Albrechtas Classenas, jis vienas pirmųjų pabrėžė specialių moteriškos epistolikos tyrimų būtinybę, siūlė laužyti tradicinių kanonų barjerus moterų rašymo Viduramžiais ir Naujaisiais laikais tyrimuose. Žr., pvz.: Albrecht Classen, „Female Epistolary Literature from Antiquity to the Present: An Introduction“, p. 3–13; Idem, „Female Explorations of Literacy: Epistolary Challenges to the Literary Canon in the Late Middle Ages“, p. 89–122; Idem, *The power of a Woman's Voice in Medieval and Early Modern Literatures: New Approaches to German and European Women Writers and to Violence Against Women in Premodern Times*, Berlin: De Gruyter, 2007. Taip pat žr.: Olga Kenyon, *op. cit.*; *Dear Sister: Medieval Women and the Epistolary Genre*;

Teorinių darbų, bendro pobūdžio apžvalgų, skirtų vienai iš gausiausių moterų epistolikos rūšių – valdovių, didikių korespondencijai (pasitelkiant ankstyviausią išlikusių šaltinių dalį), ypač lotyniškajai, aprėpiančių metodologijos, tipologijos, raidos, europinių modelių adaptacijos, kasdienio gyvenimo tyrimų ar kitus aspektus, Lietuvos mokslo erdvėje nėra daug. Iki šiol daugiausia dėmesio Lietuvos mokslininkai skyrė vyrų valdovų ir didikų korespondencijai¹³. Tyrimų apie XVI a. LDK moterų korespondenciją, Barbaros Radvilaitės ir Žygimanto Augusto susirašinėjimą yra paskelbę Raimonda Ragauskienė ir Aivas Ragauskas mūsų aukščiau minėtoje monografijoje. Joje autoriai daugiausia dėmesio skyrė lenkiškajai XVI a. moterų korespondencijai, nebuvo plačiau analizuoti to meto laiškų rašymo (*ars epistolandi*) kanonai ar teoriniai veikalai, veikę ir formavę epistolinį komunikavimą, to meto europinis epistolografijos kontekstas, nurodymai, kaip reikėtų rašyti moteriai

Diane Watt, *The Paston Women: Selected Letters*, translated from the Middle English with introduction, notes and interpretive essay [by] Diane Watt, (ser. *The Library of Medieval Women*), Cambridge: D. S. Brewer, 2004, p. 134–154 ir kt.; *The Late Medieval Epistle*, ed. Carol Poster, Richard Utz, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1996; Anne Crawford, *Letters of Medieval Women*, Stroud: Sutton, 2002; Rebecca Krug, *Reading Families: Women's Literate Practice in Late Medieval England*, Ithaca: Cornell University Press, 2002; James Daybell, *Women Letter-Writers in Tudor England*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

- ¹³ LDK epistolikos problematikai buvo skirtas leidinys *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, kuriame įvairiais aspektais plačiausiai buvo analizuoti išlikę šeši Ldk Gedimino laišškai: aptarti ekonominiai ir politiniai jo laiškų parašymo motyvai, diplomatikos, istoriniai aspektai, tekstologiniai klausimai, svarstytas santykio tarp pagonio adresanto ir kataliko raštininko aspektas, pateikta semiotinė šio valdovo laiškų analizė. Taip pat žr. Stephen C. Rowell, „Įvadas“, in: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans: Gedimino laišškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė Stephen C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, [toliau – *Chartularium Lithuaniae*], p. XI–LVIII. Ldk Vytauto korespondencijai skirtas ne vienas Rūtos Čapaitės straipsnis: Rūta Čapaitė, „Vytauto laišškai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, p. 47–95; Eadem, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, p. 48–73; Eadem, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus / Dzūkų kultūros draugė, 2001, p. 10–27. Raimonda Ragauskienė analizavo Žygimanto Augusto ir Radvilų korespondencijos modelį ir pobūdį, žr. Raimonda Ragauskienė, „The ruler and his noble subject: the communication model of the correspondence between Sigismund Augustus and Mikalojus Radvila The Red, 1546–1572“, in: *Lithuanian historical studies*, 1998, Nr. 3, Vilnius: Lithuanian institute of history, p. 5–26.

įvairiems adresatams ir kaip rašyti pačiai moteriai, kaip į ją kreiptis ir pan. Čia į laiškus žvelgiama istoriniu, biografiniu požiūriu, aptariami to meto moterų raštingumo, autorystės klausimai, laiškų struktūra, kalba, kreipiniai, turinys, rūšys, korespondavimo intensyvumas, komunikacijos technika. Raimonda Ragauskienė yra tyrusi ir rusėniškąją LDK moterų korespondenciją, daugiau sia dėmesio skirdama kalbos pasirinkimo laiškuose klausimui¹⁴. Taigi LDK valdovių / didikių lotyniškosios tradicijos laišakai, rašyti XIV a. pab. – XVI a. pirmoje pusėje, nebuvo Lietuvos mokslininkų tiriami apibendrinamu, žanriniu aspektu plačiau nurodant tradicijos ir kaitos tendencijas, detaliau atskleidžiant laiškų turinio, raiškos ypatumus. Todėl šiuo straipsniu siekiama bent iš dalies užpildyti esamas spragas.

IMPERATRIX ET REGINE AC OMNES MULIERES PROPTER
FEMINEUM SEXUM MAGNAM DEBENT ECCLESIE
REVERENTIAM EXHIBERE QUIA EARUM CAPUT EST VIR¹⁵

Kalbėdami apie aptariamo laiko valdovių / didikių korespondenciją, susiduriame su to meto istoriniu, kultūriniu kontekstu, ryšio priemonių specifika ir normomis, komunikacijos (žinoma, ir epistolinės) etiketu bei ypatumais. Viduramžiais į moterį dažniausiai žvelgta kaip į žmoną, dukrą, našlę arba skaisčią mergele, vienuolę – taigi ji būtinai kam nors priklausė, o tai ribojo ir jos veiklos sritis. Lyties kategorija formavo luomais suskirstytą gyvenamąjį pasaulį¹⁶. Moterims buvo skiriama aiškiai apibrėžta vieta, būtina jų elementariam funkcionavimui. Tai nereiškia, kad moteriai skiriami vaidmenys visada buvo identiški, tačiau gana ilgą laiką nekintantys¹⁷. Nemažą įtaką moters įvaizdžiui, jos vertinimui padarė ir krikščioniška-judėjiška tradicija, jos

¹⁴ Žr. Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikių – korespondencija“, *Istorija*, Lietuvos edukologijos universitetas, 2009, t. 76, p. 18–30.

¹⁵ „Imperatorienė, karalienės ir visos moterys dėl moteriškos lyties privalo rodyti didelę pagarbą Bažnyčiai, nes jų galva yra vyras.“

¹⁶ *Europos mentaliteto istorija: Pagrindinių temų apybraižos*, sud. Peter Dinzelsbacher, Vilnius: Aidai, 1998, p. 28–29; 35–36.

¹⁷ Agnieszka Teterycz-Puzio, *op.cit.*, p. 9–36; Łucja Charewiczowa, *op. cit.*, *passim*.

vertybių skalė¹⁸. Mizoginistinių raštų apie „blogą moteriškę“ netrūko nuo pat ankstyvųjų Bažnyčios tėvų laikų¹⁹. Reikia pasakyti, jog minėti teiginiai apie moteris, gana ilgam įsitvirtinę europinėje kultūroje, taip pat mūsų tiriamo laiko komunikavimo specifika, moterų padėties ypatumai formavo tam tikrą požiūrį į jas ir laiškų rašymo vadovėliuose, sukūrė atitinkamą moterų korespondavimo teorinį modelį, kuris daugiau mažiau buvo pritaikomas praktikoje. Kiek tie teoriniai modeliai ir normos buvo paveikūs ir realizuojami kasdienos komunikacijoje, priklausė nuo daugelio faktorių – atitinkamo laikotarpio ypatumų, adresato ir adresanto socialinės padėties, santykių, korespondavimo tikslų ir pan.

Valdovo (-ės) laiškas (mokslinėje literatūroje vartojamas angliškąs terminas *royal letters* arba lotyniškas – *epistola regia*) – sudėtingas darinys, su juo susiję daug įvairaus pobūdžio dalykų ir klausimų. Šią epistoliką galime laikyti ne tik istoriniais, diplomatikos ir diplomatijos šaltiniais, dalykinio korespondavimo pavyzdžiais, bet ir kultūriniais, net literatūriniais atitinkamos epochos tekstais, kuriuose atsispindi moterų, dalyvavusių valdymo procese ar gyvenusių valdovų aplinkoje, komunikavimo laiškais ilgametės tradicijos tęstinumo ir kaitos procesų sąveikos²⁰. Valdovo ar valdymo procese dalyvaujančio asmens laiškas, kaip turintis ypatingą statusą, minimas ir aptariamo meto laiškų rašymo vadovėliuose bei formuliaruose.

Laiškų rašymo vadovėliai formavo ir atspindėjo komunikacijos modelį, nulemtą Viduramžių ir Renesanso visuomenės ypatybių ir funkcionavusių bendroje lotyniškosios Europos kultūros erdvėje ne vieną šimtmetį. Čia svarbi kiekviena detalė, pvz., vardų eiliškumas, žodžių, kreipinių, epitetų, kreipimosi frazių parinkimas, specifinis išdėstymas ir jų vartojimo dažnumas etc. Viduramžių laiškų rašymo vadovuose labai preciziškai išskiriami visuomenės sluoksniai, luomai – ir socialiniai, ir šeimos viduje egzistavusi hierarchija²¹. Visų pirma reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Viduramžiais,

¹⁸ Jerzy Strzelczyk, *op. cit.*, p. 67–68.

¹⁹ Apie tai plačiau žr. Joseph Francis Hartel, *op. cit.*, *passim*; Prudence Allen, R. S. M., *op. cit.*, *passim*. Apie moters vaizdavimą ir vertinimą Bažnyčios dokumentuose plačiau žr. Andrzej Radzimiński, *op. cit.*, p. 45–56.

²⁰ Plačiau apie valdovo laišką ir jo ypatybes žr. Dovilė Keršienė, „XIV–XVI a. LDK valdovo laiškas: tradicija ir modernėjimo procesai“, p. 15–52.

²¹ Apie tai plačiau žr. Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, p. 15–55.

esant palyginti mažam raštingumui, platesnė ir intensyvesnė komunikacija laiškais vyko tik tam tikruose visuomenės sluoksniuose, dažniausiai valdžios ir Bažnyčios hierarchų aplinkoje, kurioje vietos moteriai beveik nebuvo. Reikia pastebėti ir tai, kad nemažai valdovių, nors jų būta raštingų, išsilavinusių, pačios labai retai rašydavo laiškus, kadangi tai buvo raštininkų (diktaministų), sekretorių darbas ir pareiga. Neretai diktaministams tiesiog būdavo nurodomas adresatas, laiško tema ar pagrindinė mintis, tikslas, visa tai jie suformuluodavo pagal egzistavusius (priklausomai nuo laikotarpio) *ars dictaminis* ar *ars epistolandi* kanonus ir išdėstydavo atitinkama forma. Intymesnius, slaptesnius laiškus moterys patikėdavo rašyti joms itin atsidavusiems žmonėms arba vėlesniais laikais jau rašydavo pačios. Be to, ne tiek daug moterų mokėjo lotyniškai²², todėl laiško kūrimo procese turėjo dalyvauti žmogus, mokantis tą kalbą. Ankstyvųjų Viduramžių laikotarpiu moterų vardu rašomi laišakai buvo kuriami jų vyrų kanceliarijoje, tik vėliau moterys valdovės įgijo teisę turėti nuosavas raštines ir diktaministų, sekretorių komandą.

Taigi buvo privalu atsižvelgti į tai, kad „rašo“ moteris, valdovė arba didikė, adrese ar kreipinyje paminėti jos šeiminę padėtį – tam tikrą „priklausymą“ (to ir to žmona, duktė, našlė etc.), paisyti ir to, kam rašoma, kokių klausimų ar proga. Lygiai taip pat būta nurodymų, kaip rašyti moteriai, kaip į ją kreiptis, kokius epitetus vartoti. Visa tai pateikta minėtuose laišku rašymo vadovuose – viduramžiniuose *ars dictaminis* ir renesansiniuose *ars epistolandi* vadovėliuose.

Ankstyvuosiuose Viduramžių laišku rašymo vadovėliuose apie moterų komunikavimą kalbama labai mažai, dažniausiai jų korespondavimo ypatumai minimi skyriaus pabaigoje, nurodoma, kaip kreiptis ir kokius epitetus vartoti rašant motinai, seseriai, dukrai, našlei, valdovei (imperatorienei, karalienei), didikei (taip pat atskiriami titulai) arba vienuolyno abatei ar paprastai vienuolei, kartais sakoma, kad galima vartoti tokius pat epitetus, kurie tinka

²² Laiško kalbos pasirinkimą lėmė keli faktoriai: adresatas ir jo statusas, gyvenamoji vieta, laiško tikslas ir temos, „rašančiosios“ išsilavinimas ir kalbų mokėjimas ir pan. Apie tai plačiau žr. minėtąjį Raimondos Ragauskienės straipsnį „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, p. 19–21; taip pat žr. Rūta Čapaitė, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, p. 52–53.

kreipiantis į vyrus (dažniausiai aukščiausio socialinio sluoksniu atstovams), tik reikią pakeisti į moterišką giminę²³. Pastebėtina, kad Viduramžių specia-

²³ Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, herausgegeben von Franz-Josef Schmale, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1961, p. 35: *Secularium personarum similiter non nulle sunt discrepantie. Nempe aliter patrem, aliter matrem, aliter fratrem, aliter sororem, aliter filium vel filiam, aliter propinquum, aliter extraneum salutamus; aliter nobilem, aliter sapientem, aliter principatum habentem, aliter nulla dignitate utentem.* („Panašiai ir tarp pasauliečių yra tam tikri skirtumai. Juk vienaip sveikiname tėvą, kitaip motiną, vienaip brolių, kitaip seserį, vienaip sūnų, kitaip dukterį, vienaip artimą, kitaip svetimą; vienaip didiką, kitaip mąstytoją, vienaip turintį valdžią, kitaip neturintį jokių titulų.“) Boncompagno da Signa, *V tabule salutationum*, in: ALIM – Archivio della latinità italiana del Medioevo, p. 9: *Abbatissas et monachas sic salutatur: „C(elestinus) episcopus sicut supra dilecte in Christo filie M. abbatisse sancti Barbatiani salutem et apostolicam benedictionem.“ Et nota quod imperatoribus, regibus, imperatricibus, et reginis atque monasterialibus dicitur „dilecto in Christo filio“ vel „dilecte in Christo filie“ et non aliis. [...] Aliquam magnam comitissam salutatur hoc modo: „Dilecte filie comitisse M. salutem et apostolicam benedictionem“; p. 13: *Et nota quod omnes reges et principes et omnes christiani a maiori usque ad minorem possent ita salutare papam si mutarent ea que mutanda sunt convenienter. Sed ecce imperator indignatur domino pape non salutabit eum sed premitet nomen suum in epistola dicens: „H(enricus) dei gratia romanorum imperator et semper augustus pape C(elestino)“ et postea procedit in narratione secundum arbitrium suum. Imperatrix eodem modo salutatur eum mutato masculino in femininum. [...] Regine eodem modo salutatur eum mutatis his que mutari debent convenienter; p. 14: *Et sic possunt eum salutare omnes episcopi, abbates, archidiaconi, primicerii, prepositi, abbatisse et omnes ecclesiarum prelati et subditi mutatis his que mutari debent convenienter. Comitisse ac magne domine hoc modo: „Clementissimo patri et domino sicut supra comitissa Matilda cum osculo pedum inclinatissimum famulatum.“ Si habuerit virum nominabit virum suum ita si voluerit: „Comitissa G. comitis Guidonis Guerre uxor.“ Si fuerit filia alicuius magni viri et non habuerit virum, nominabit patrem suum hoc modo: „M. filia B. de Corivago“, vel habuerit virum et mortuus est „Uxor quondam talis et talis“ („Abates ir vienuoles taip sveikina: Vyskupas C(elestinas) kaip ir anksčiau mylimai Kristuje dukrai Šv. Barbacijono vienuolyno abatei M. siunčia sveikinimą ir apaštališką palaiminimą. Ir įsidėmėtina, kad imperatoriams, karaliams, imperatorienėms, karalienėms ir vienuoliams sakoma mylimam Kristuje sūnui arba mylimai Kristuje dukrai, bet ne kitiems. [...] Kitą kilmingą grafieneį sveikina tokiu būdu: Mylimai dukrai grafienei M. siunčia sveikinimą ir apaštališką palaiminimą“; p. 13: „Ir įsidėmėk, kad visi karaliai ir kunigaikščiai, ir visi krikščionys nuo didžiausio iki mažiausio gali taip sveikinti popiežių, jei pakeis tai, ką paprastai reikia pakeisti. Bet štai imperatorius laiko negarbinga [taip sveikinti] poną popiežių ir nesveikins jo, bet savo vardą laiške parašys pirmiau sakydamas: H(enrikas) Dievo malone Romos imperatorius ir visuomet šventas (semper augustus) popiežiui C(elestinui), ir paskui tekste pareiškia savo nuomonę. Imperatorienė tokiu pačiu būdu jį sveikina pakeitusios vyrišką giminę į moterišką. [...] Karalienės tokiu pačiu būdu jį sveikina pakeitusios tai, ką paprastai dera pakeisti; p. 14: Ir taip jį gali sveikinti visi vyskupai, abatai, arkidiakonai, primician-tai, prepozitai, abatės ir visi bažnyčių prelatai ir tarnautojai pakeitę tai, ką paprastai dera pakeisti. Grafienės ir didikės tokiu būdu: Maloningajam tėvui ir ponui kaip ir anksčiau***

lizuotuose „meilės laiškų“ rašymo vadovėliuose, detaliai atskiriant moterų „statusus“, mokoma, kaip rašyti mylimai merginai, moteriai, ištekėjusiai moteriai, vienuolei, kaip į ją kreiptis, kokius ypatingus ir tik jai (jos sluoksniui, padėčiai) deramus epitetus vartoti, nes kitaip esą gali nepavykti suvilioti norimą moterį²⁴.

Viename iš gausiai rašytų Viduramžiais *ars dictaminis* vadovėlių, parengtame garsaus šios srities išmanytojo italo Bonkompanjo iš Sinjos (Boncompagno da Signa, XIII a.), skyriuje apie *salutatio* ypatumus ir taisykles pateikiamos tokios epistolinio etiketo taisyklės, kuriose išreiškiamas ir tam tikras to laiko požiūris į moterį:

„Imperatorius sveikina imperatorienę tokiu būdu: „H(enrikas) Dievo malone *kaip ir anksčiau*²⁵ mylimai savo žmonai K(onstancijai), ta pačia malone Romos imperatorienei ir *visuomet šventai*²⁶, siunčia sveikinimą, kupiną geros valios ir malonės.“ O kai imperatorienė sveikina imperatorių, tai tokius žodžius vartoja arba privalo vartoti: „Nenugalimiausiam ponui H(enrikui) Dievo malone *kaip ir anksčiau* K(onstancija), jo ištikimiausia žmona, Romos imperatorienė ir visuomet šventa, [siunčia] kiek tik gali meilės ir pagarbos.“ Ir taip visos karalienės gali sveikinti savo sutuoktinius, titulų pavadinimus ir atitinkamus [dalykus] pakeitusios pagal tai, kas

grafienė Matilda [siunčia sveikinimą] bučiuodama kojas kaip nuolankausioji tarnaitė. Jei turi vyrą, tai įvardys ir savo sutuoktinį, jei taip norės: Grafienė G., grafo Gvidono Guerros žmona. Jei ji bus kokio didiko dukra ir neturės vyro, tai paminės savo tėvą tokiu būdu: M., B. iš Korivago duktė, arba jei turės vyrą, bet jis bus miręs, tai Kadaise buvusi tokio ir tokio žmona.“). Taip pat žr. Aurea Gemma „Gallica“ (apie 1154), prieiga per internetą: <http://scrineum.unipv.it/wight/aggindx.htm#1.27-28>, sk. 1.21. Čia ir kitur, jei nenurodyta kitaip, versta straipsnio autorės.

²⁴ Boncompagno da Signa, *Rota Veneris*. A facsimile Reproduction of the Strassburg Incunabulum with Introduction, Translation, and Notes by Josef Purkart, Delman, New York: Scholars' Fascimiles & Reprints, 1975. Taip pat lotynišką tekstą žr. per prieigą: <http://scrineum.unipv.it/wight/rota.htm>.

²⁵ Lotyniškame tekste – *sicut supra*, tai reiškia praleistą titulą, kuris buvo surašytas aukščiau ir prasideda *nuo dei gratia*..., todėl čia nebekartojamas, t. y. po žodžių *dei gratia* nutrūksta.

²⁶ Lotyniškame tekste – *semper auguste*. Tai yra imperatoriškojo asmens titulas, pažodinis vertimas galėtų skambėti taip: „visuomet Augusta“, „visuomet didinga“, „visuomet didžiai garbinga“, „visuomet garbingiausia“, bet nė vienas vertimo variantas nėra visiškai tikslus. Kadangi neturime nusistovėjusios tokių titulų vertimo tradicijos, šiuo atveju pasirinkome arčiausią originalui vertimo variantą. Už konsultacijas verčiant cituojamus straipsnyje tekstus nuoširdžiai dėkoju dr. Onai Daukšienei.

turi būti pakeista. Ir įsidėmėtina, kad imperatorienės, ir karalienės, ir visos moterys privalo rodyti didelę pagarbą savo sutuoktiniams sveikinimuose ir visuose kituose dalykuose, kadangi, kaip sako apaštalas, „moters galva yra vyras“. Imperatorienė taip sveikina arba gali sveikinti karalienės: „Mieliausiai savo draugei A(gnietei), garsėjančiai grožiu ir laikysenos elegancija ir Dievo malone Prancūzijos karalienei, K(onstancija), ta pačia malone Romos imperatorienė ir visuomet šventa, siunčia sveikinimą, liudijantį apie amžiną meilės saitą.“ Ir taip gali sveikinti viena kitą visos karalienės ir didingos ponios, pakeitusios tai, kas paprastai yra keistina. Ir dera žinoti, kad moterys trokšta būti giriamos, kadangi lapė mėgsta klastą, vilkas – ėriuką, o moteris – pagyras. O kaip imperatoriai, karaliai ir karalienės vienas kitą sveikina, iš anksčiau pasakytų dalykų nesunkiai paaiškės, jei mokėsi vėl peržvelgti ir pakeisti pagal tai, ką reikės. [...] Imperatorienė tokiu pačiu būdu sveikina visus, pakeitusi tai, kas atitinkamai turi būti pakeista. Bet karalienės privalo visuose [laiškuose / sveikinimuose] kalbėti labiau nusižeminusios negu imperatorienė, taip pat ir visi karaliai privalo paklusti imperatoriui, parodyti valdžiai visokeriopą pagarbą ir ištikimybę. Ir įsidėmėtina, kad imperatorienė ir karalienė, ir visos moterys dėl moteriškos lyties privalo rodyti didelę pagarbą Bažnyčiai, kadangi jų „galva yra vyras“, t. y. „Kristus, kuris yra pačios Bažnyčios galva“.²⁷

²⁷ Boncompagno da Signa, *V tabule salutationum*, p. 17–18, 19: *Imperator salutatur imperatricem hoc modo: „H(enricus) dei gratia sicut supra dilecte uxori sue C(onstantie) eadem gratia romanorum imperatrici et semper auguste salutem cum sue bone voluntatis et gratie plenitudine.“ Et quando imperatrix salutatur imperatorem his verbis utitur vel uti debet: „Invictissimo domino H(enrico) dei gratia sicut supra C(onstantia) eius uxor fidelissima romanorum imperatrix et semper augusta quicquid dilectionis et reverentie potest.“ Et sic omnes regine possunt salutare maritos suos mutatis nominibus dignitatum et propriis secundum quod mutari debent. Et nota quod imperatrices et regine ac omnes mulieres debent plurimum honorare maritos suos in salutationibus et in omnibus aliis, quia, sicut ait apostolus, „caput mulieris est vir“. Imperatrix hoc modo salutatur vel salutare potest reginas: „Dilectissime amice sue A(gneti) forma et morum elegantie decorate et dei gratia regine Francie C(onstantia) eadem gratia romanorum imperatrix et semper augusta salutem cum indissolubili vinculo amoris.“ Et sic possunt se salutare ad invicem omnes regine ac magne domine mutatis his que mutanda sunt convenienter. Et est sciendum quod mulieres appetunt laudari quia vulpis amat fraudem, lupus agnum, femina laudem. Qualiter autem imperatores, reges et regine ad invicem se salutant ex supradictis facile patebit si sciveris revolvere ac mutare secundum quod oportebit. [...] Imperatrix eodem modo salutatur omnes mutatis his que mutari debent convenienter. Sed regine debent in omnibus dimissius loqui quam imperatrix et etiam omnes reges debent subesse imperatori et imperio exhibere omnimodam reverentiam vel fidelitatem. Et nota quod imperatrix et regine ac omnes mulieres propter femineum sexum magnam debent ecclesie reverentiam exhibere quia earum „caput est vir“, id est „Christus qui est ipsius ecclesie caput“.*

Taigi tik sąlygiškai galime valdoves vadinti „laiškų rašytojomis“, nes, kaip minėta, ilgą laiką jos buvo beraštės (*illiteratae*), dėl savo statuso ir neprivalėjusios mokėti rašyti bei skaityti, o kasdienėje valdymo praktikoje buvo svarbiau, kad valdovas / valdovė suprastų rašytinio teksto reikšmę valdymui, būtų atidus klausytojas (*auditor*), gebantis suprasti ir įsiminti jam skaitomą tekstą, jį analizuoti ir redaguoti, o ne skaitytojas (*lector*)²⁸. Viduramžių laiškų rengimo valdovėliuose taip pat atsispindi to meto požiūris į laiškus kaip klausymui skirtus tekstus, kaip retorinę kalbą, pateiktą raštu²⁹. Reikalui esant, pranešimo esmė ir ypač svarbūs ar slapti dalykai buvo perduodami per patikimą pasiuntinį, laiške tik patvirtinant jo persakomą žinią arba nurodant adresatui apie papildomą, pasiuntinio pateikiamą, informaciją³⁰. Taigi dalis epistolinių šaltinių yra tik numanomos informacijos ar realiųjų liudijimas.

ANKSTYVASIS LDK MOTERŲ KORESPONDENCIJOS
LAIKOTARPIS (XIV A. PAB. – XV A. PIRMOJI PUSĖ):
LAIŠKŲ RŪŠYS, TURINYS, RAIŠKA

Pasak Raimondos Ragauskienės, tyrinėjusios LDK moterų epistoliką (daugiausia rusėnišką ir lenkišką), „Lietuva moterų korespondencijos srityje tiek kiekybiškai, tiek ir kokybiškai atsiliko nuo Vakarų Europos. Išlikę vakariečių moterų pavieniai laišakai, rašyti jau aukštaisiais viduramžiais (XI–XIII a.), o masiškiau nuo XIV a., kai pas mus tuomet šia veikla užsiėmė tik pakankamai raštingumą įsisavinusi Lietuvos didžiųjų kunigaikščių aplinka“³¹.

²⁸ Apie moterų raštingumo klausimą, jų elgesį rašant laiškus, santykį su diktaministais plačiau žr. *Women's letters across Europe, 1400–1700: form and persuasion*, eds. Jane Couchman, Ann Crabb, Aldershot: Ashgate, 2005, p. 8–13 ir kt.; Rosamond McKitterick, *op. cit.*, p. 106–111.

²⁹ Plačiau apie Viduramžių laiškų rašymo teoriją ir laiško sampratą žr. Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, p. 45–46 ir kt.

³⁰ Giles Constable, „Dictators and Diplomats in the Eleventh and Twelfth Centuries: Medieval Epistolography and the Birth of Modern Bureaucracy“, in: *Dumbarton Oaks Papers*, t. 46: *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, Washington: Trustees for Harvard University, 1992, p. 40. Tokių laiškų, kurie neretai būdavo gana trumpi, kaip matysime tyrimo eigoje, galima nemažai rasti mūsų analizuotuose laiškų rinkiniuose.

³¹ Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, p. 19. Plačiau apie LDK moterų korespondenciją XVI a. žr. Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *op. cit.*

Vyrų korespondencijos gausiau atsirado Jogailos, Vytauto valdymo metu ir jų valdžiusių valdovų kanceliarijoje.

Patys ankstyviausi (XIV a. pab.) išlikę LDK moterų (išimtinai valdovų žmonių) laišakai (ir dokumentai) yra itin negausūs, surašyti ne jų pačių, o tik jų vardu, vis dėlto šias moteris galime laikyti, nors ir sąlygiškai, laiškų autorėmis³². Raimondos Ragauskienės teigimu, „net ir suradus to laikotarpio (XIII a. pab.) ar kiek vėlesnius kitus didžiųjų kunigaikštienių greičiausiai pavienius lotyniškus, vokiškus ar rusėniškus laiškus, vargu ar galima kalbėti apie LDK moterų korespondencijos funkcionavimo pradžia“³³. Ji mano, kad moterų korespondencijos pradžia Lietuvoje vertėtų laikyti XV a. pabaigą ir sieti su „raštinųjų kultūros“ veiksmu, kai laipsniškai plėtėsi rašančiųjų ratas, jame svarbią vietą ėmė užimti ne tik valdovės, bet ir LDK didikės, aptariama laiškuose problematika darėsi įvairesnė, moterys pačios ėmė rašyti laiškus, o koresponduodamos pradėjo vartoti įvairesnes kalbas³⁴.

Vis dėlto norėtume šiek tiek patikslinti šiuos teiginius ir atkreipti dėmesį į tai, jog neturime išlikusio didžiojo kunigaikščio archyvo, dalis laiškų galėjo dingti, sunykti ar būti sunaikinti pačių saugotojų (pvz., Vokiečių ordino), be to, Lietuvos didžiosios kunigaikštienės mūsų aptariamam metu korespondavo mažiau. Kita vertus, turėtume bent jau teoriškai mintyse padidinti galėjusių būti parašytų moterų laiškų skaičių, nes dažnu atveju korespondentų rašyti laišakai buvo atsakymas į ankstesnius laiškus (rekonstrukcijos metodas). Taip pat reikėtų turėti omenyje tai, jog gavusios laišką, kuriame, pvz., kalbama apie dovanas, kartu siunčiamas su laišku, pagal to meto etiketą vienaip ar kitaip tu-

³² Tokią nuomonę pagrindžia garsus Anglijos moterų korespondencijos tyrėjas James Daybell, *Women's Letters and Letter Writing in England, 1540–1603. An Introduction to the Issues of Authorship and Construction. Shakespaere Studies*, 1999, t. 27, p. 161–187. Tyrėjo duomenimis, iš visos jo tirtos XVI a. moterų korespondencijos net ketvirtadalis laiškų buvo rašyti raštininkų ar sekretorių, o pačių moterų tik pasirašyti, nemaža dalimi jų diktuoti, joms diktuoti ir pan.

³³ Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, p. 20.

³⁴ Jei palygintume su to meto, tai yra XIV–XV a., Vakarų Europos valdovių ir didikų rašyta ir išlikusia korespondencija, galėtume pastebėti nemažą ir kiekybinį, ir kokybinį skirtumą. Europoje moterims jau buvo įprasta koresponduoti, rašyti privačius laiškus įvairiomis kasdienio gyvenimo – šeimos, vaikų, vedybų, verslo, nuosavybės valdymo ir kt. – temomis, taip pat būta laiškų, kuriuos galėtume laikyti literatūriniais. Apie tai plačiau žr. mūsų aukščiau minėtus Albrechto Classeno, Jameso Daybello, Olgos Kenyon, Jane Couchman ir Ann Crabb tyrimus.

rėdavo padėkoti siuntėjui, greičiausiai taip pat laiškais³⁵. Duomenų, jog moterys korespondavo, galima aptikti ir kitų korespondentų susirašinėjime. Antai apie Ldk Vytauto korespondavimą su dukra didžiąja Maskvos kunigaikštienė Sofija sužinome iš jo susirašinėjimo su Ordino pareigūnais³⁶. Didysis kunigaikštis laiške, rašytame 1427 m. liepos 3 d.³⁷, pasakoja Livonijos magistrui apie susitikimą su dukra Sofija (*unser tochter grosfurstinne czu Moskaw*). Vytautas žinojo, kad tas susitikimas Ordino pareigūnui yra svarbus, todėl laiške perteikiami keli pokalbio su dukra fragmentai. Siekdami tikslumo, pateikiame fragmentą: „mes kalbėjome mūsų dukrai: tu parašysi, kaip jiems klostysis“ (*wir sprachen czu unser tochter: du wirst schreiben wie in gehen wirt*)³⁸. Kaip žinoma, 1425 m. mirus Sofijos vyrui Vasilijui I Dimitraičiui, Maskvos didžiajam kunigaikščiui, siekdama užtikrinti sostą mažamečiam sūnui Vasilijui, ji vyko atsiduoti tėvo globon. Vytautas buvo paskelbtas mažojo Vasilijaus regentu. Taigi Vytautas susirašinėjo su savo dukra Sofija, kurios gyvenimas, susiklosčius tokioms aplinkybėms, nelabai galėjo apsieiti be korespondavimo, tuo labiau kai po tėvo mirties pati ėmėsi valdyti Maskvos Kunigaikštystę, kariavo su jai nepaklusniais rusų kunigaikščiais, o 1451 m. asmeniškai vadovavo Maskvos gynybai nuo totorių³⁹.

Šiame straipsnyje tiriamus laiškus galėtume sugrupuoti pagal paskirtį ir aptariamą temą. Neretai laiške yra nagrinėjamos kelios temos, todėl tiksliai nusakyti rūšį yra sunku, tokiu atveju laišką įvardysime kaip mišrųjį (*epistola mixta*) ir nurodysime jame esančias temas⁴⁰. Iš mūsų analizuotų trylikos

³⁵ Neatsakyti į laišką ir nepadėkoti laikyta įžeidžiančiu ir neetišku poelgiu. Už šią informaciją, vertingas konsultacijas, nuorodas ir pagalbą rengiant straipsnį nuoširdžiai dėkoju dr. Rūtai Čapaitėi.

³⁶ Jau Marcellis Kosmanas savo tyrimuose fiksavo, kad yra dingusi Vytauto korespondencija su dukra Sofija, žr. Marcellis Kosman, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, p. 93; Idem, „Dokumenty wielkiego księcia Witolda“, *Studia źródłoznawcze*, t. 16, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971, p. 165, taip pat žr. Rūta Čapaitė, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštiniėje*, p. 26.

³⁷ CEV, Nr. 1291, p. 774.

³⁸ Nėra žinoma, kokia kalba Vytautas korespondavo su savo dukra.

³⁹ Žr. Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 459; plačiau apie Sofiją žr. Jolita Sarcevičienė, „Sofija Vytautaitė“, p. 3–17.

⁴⁰ Apie aptariamo meto laiškų tipologizavimo problematiką plačiau žr.: Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 53–55; Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, p. 88–90; 107; 120; 146–152.

moterų laiškų galime išskirti tokių rūšių laiškus: padėkos ir dovanojimo; rekomendacinius; atsakomuosius; atsiprašymo ir įsiteikimo; prašymo; skatinimo / raginimo; priekaištų / raginimo. Vienuolika laiškų, rašytų moterims, galima suskirstyti į šias rūšis: mišrūs – informacinis / prašymo / įsiteikimo; dovanojimo; rekomendacinis / prašymo; informacinis / propracandinis; sveikinimo; prašymo / įsiteikimo; prašymo / kaltinamasis; informacinis / pasiguodimo; atsakomasis. Toliau visus tuos laiškus ir aptarsime.

Vienas iš ankstyvesnių liudijimų, kad laiškais buvo komunikuojama su LDK moterimis – valdovų žmonomis, yra nežinia kurio Vokiečių ordino pareiġūno lotyniškas laiškas Algirdo žmonai, Tverės kunigaikštytei Julijonai⁴¹. Laiške nenurodyta nei vieta, nei data, nei adresantas, bet laišką publikavęs Ignacy Daniłowiczius komentaruose teigia, kad jis parašytas maždaug 1381 m. Pasak Daniłowicziaus, laiškas yra gana slaptas, parašytas painiai, neminint konkrečių vardų ar faktų, nes jame kalbama apie Ordino nekenčiamą kunigaikštį Kęstutį. Laiške Jogailos motina vadinama „lietuvių karaliene“, kuri, neminint vardo, visai girinama, kaip ir jos sūnus Skirgaila bei kiti sūnūs. Jai pasakojama, kaip jis svetingai buvęs priimtas ne tik Marienburge, bet ir Ordino valdomose teritorijose, kalbama apie Skirgailos krikštą ir vedybas, tik iš laiško neaišku, su kuo jį Ordinas piršo. Laiško adresantas pasakoja Julijonai, jog vėliau gavęs Skirgailos padėkos laišką, kuriame labai dėkojama už visą malonų priėmimą, šventę ir jog tiek gavęs iš Dievo ir krikščionybės. Toliau rašantysis bando eiti prie reikalo, dėl kurio iš esmės rašo „garbingajai poniai karalienei“: jis juodina „pasiutusį šunį“ – matyt, turimas omenyje Kęstutis, kuris kenkiąs ne tik krikščionims, bet ir lietuviams, jos garbingajam sūnui Jogailai, norįs užgrobti visą karalystę ir t. t. Giriamas Skirgaila, kuris taip gražiai įsiliejęs į krikščionių gretas, į šviesą iš tamsos išlindęs, ir Julijona turinti tokiam žingsniui paskatinti ir kitus savo sūnus. Toliau laiške išdėstomas Viduramžių ir net vėlesnių laikų epistolinei komunikacijai ypač būdingas prašymas, kad adresatė gerai įsiklausytų į tai, ką Ordino pasiuntiniai, įteiksiantys šitą laišką, kalbės adresanto ir Didžiojo magistro vardu, ką jai buvo sunku parašyti laiške, ir kad perduotų viską sūnui, kad tikėtų pasiuntiniais taip, „tarsi mumis pačiais, kalbančiais gyvai“⁴².

⁴¹ *Skarbiec...*, t. 1, 1860, Nr. 474, p. 235.

⁴² Apie tai plačiau žr. Franz Josef Felten, „Kommunikation zwischen Kaiser und Kurie unter Ludwig dem Bayern (1314–1347). Zur Problematik der Quellen im Spannungsfeld von Schriftlichkeit und Mündlichkeit“, in: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen*

Negana to, adresantas, norėdamas įsiteikti adresatei, pasiekti savo tikslą, laikydamasis Viduramžių diplomatijos ir komunikavimo su aukštos padėties asmenimis etiketo, rašo, jog siunčia su laišku du virtuvinius peilius – vieną jų prašo padovanoti Jogailai kaip palankumo simbolį, be to, dėkoja jam už dovanotą balną. Taigi visokiais būdais bandoma paveikti Julijoną. Tas metas, kai laiškas buvo rašomas, pasižymėjo politinių įvykių gausa, neramumais, vyko valdžios dalijimasis ir konsolidavimas. Tai skatino pasitelkti įvairiausias diplomatijos ir propagandos priemones, bandyti veikti per valdovų žmonas. Nežinia, kiek pati Julijona be vertėjo galėjo suprasti laiško turinį, ar ką nors atsakė pasiuntiniams, tik hipotetiškai galime teigti, jog pagal to meto etiketą turėjo atsakyti, be to, pasak Ragauskienės, jos tėvonijoje Tverėje raštija kunigaikščio dvaruose buvo puoselėjama nuo XIII a. pab.⁴³ Šiuo atveju svarbu konstatuoti tai, kad rašoma moteriai – valdovo žmonai, ir lotynų kalba, be to, gana išsamiai ir asmeniškai, naudojamosi diplomatinėmis priemonėmis veikti per epistolinę komunikaciją.

Nėra žinoma, kiek raštinga buvo didžioji kunigaikštienė Ona Vytautienė, bet 1400 m. ilgesnį laiką viešėdama Vokiečių ordine ir ta proga keliaudama po Ordino valdas gavo dovanų šv. Daratos gyvenimo aprašymą⁴⁴, taip pat išlikę trys žinomi jos vardu surašyti ir jos antspaudu signuoti lotyniški aktai – homogaliniai dokumentai: 1392 m. rugpjūčio 5 d. Astravo pasižadėjimas Lenkijos karalienei Jadvygai ir kitas – tokio pat turinio – karaliui Jogailai⁴⁵ bei 1413 m. sausio 17 d. raštas Konradui Frankenbergui, kur savo ir dukros Sofijos vardu prašė atstovauti

im Mittelalter und in der Renaissance, hrsg. Heinz-Dieter Heimann in Verbindung mit Ivan Hlaváček, Paderborn [u. a.]: Schöningh, 1998, p. 61; Rūta Čapaitė, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, p. 58.

⁴³ Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, p. 20.

⁴⁴ Andrzej Nowakowski, „Księżna Anna Witoldowa a krzyżacy“, *Archeologia et Historia: księga jubileuszowa dedykowana pani profesor Romanie Barnycz-Gupieńcowej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000, p. 294.

⁴⁵ CEV, Nr. 92, p. 30, taip pat žr. *Skarbiec...*, t. 1, 1860, Nr. 617, p. 294. Raimonda Ragauskienė savo straipsnyje teigia, jog žinomi tik du Onos Vytautienės vardu surašyti lotyniški aktai – ji nemini dokumento, skirto Jogailai (1392), nors išnašose nurodo būtent jam skirtą Onos priesaiką, esančią Vytauto laiškų kodekse, žr. Raimonda Ragauskienė, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, p. 19. Nuorodos į lotynišką Onos priesaiką Jadvygai yra šioje išnašoje mūsų nurodytuose šaltiniuose. Tokią pat priesaiką 1392 m. yra davęs ir Vytautas: karalienei Jadvygai – žr. *Skarbiec...*, t. 1, 1860, Nr. 618, p. 294.

joms Žemaitijos byloje Zigmanto Liuksemburgo teisme⁴⁶. Reikia pasakyti, kad Vokiečių ordinas rodė didelį dėmesį Onai Vytautienei. Kaip minėta, vienas iš Ordino (ir ne tik jo) diplomatinio veikimo metodų buvo siekis paveikti valdovą per jo artimus žmones – ypač žmonas, taip pat seseris ar dukras⁴⁷. Taip pat tai buvo to meto bendravimo aukščiausiu lygiu būtinas etiketo elementas. Todėl Ona Vytautienė iš Ordino atstovų yra gavusi ne vieną brangią dovaną – ir itališkų bei Reino vynu, ir prašmatnių pirštinaičių, žiedų, muzikos instrumentų, net papūgą⁴⁸. Taip pat Ona, kaip minėta, buvo pakviesta gana ilgam paviešėti Ordine, ta proga buvo suremontuoti specialiai jai ir jos svitai skirti pastatai, papildomai paaukuoti indai, pakviesta muzikantų ir choras, kuris giedojo iškilmingų mišių metu, viešniai suteikta galimybė pakeliauti po Ordino valdas. Be to, Onai prireikus gydytojo, buvo rastas geriausias specialistas ir išsiųstas į Lietuvą, kaip ir orkestras, 1399 m. lydėjęs sutuoktinių porą pas Jogailą ir jo žmoną į Krokuvą ir nemažai kainavęs ordino valdžiai. Visa tai yra paliudyta Ordino sąskaitų knygoje⁴⁹. Sąskaitų įrašuose visiškai neminimas Onos vardas, ji pristatoma kaip kunigaikščio Vytauto žmona – *herzogen Wytowts frauwe* arba tiesiog Vytautiene – *Wytouwtynne*⁵⁰. Visos tos dovanos Vytautienei greičiausiai buvo siunčiamos kartu su „dovanojimo“ laiškais, kurių, deja, yra likę labai mažai. Viename 1416 m. vokiškai rašytame didžiojo magistro Kuchmeisterio laiške⁵¹ Onai (jis paskelbtas laišku ir dokumentų rinkinyje, parengtame Ignacy’o Daniłowicziaus), sakoma, jog adresantas siunčia Vytauto žmonai dovanų kubilą gero Reino vyno, dvi statines misos ir vieną statinę vynuogių.

⁴⁶ Andrzej Nowakowski, *op. cit.*, p. 291.

⁴⁷ Plačiau apie tai žr. *ibid.*, p. 290. Vytauto laišku kodekse yra ir daugiau liudijimų, kaip bandė veikti Ordinas per moteris valdoves / valdovų žmonas, pvz., žr.: *CEV*, Nr. 77, p. 27; *CEV*, Nr. 61, p. 19; *CEV*, Nr. 193, p. 57. Taip pat žr. Ordino magistro laišku Danijos ir Norvegijos karalienei Margaretai – *Urkundenbuch*, t. 4, Nr. 1416, p. 120–121.

⁴⁸ Apie tai, kodėl ir kas buvo dovanojama, kokie buvo kurtuazijos papročiai Vytauto ir jo amžininkų dvaruose, plačiau žr. Rūta Čapaitė, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, p. 22–24. Taip pat: Zenonas Ivinskis, *Lietuvos istorija: Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 327, 328, 332; Antoni Prochaska, *Szkice historyczne z XV wieku*, Kraków i Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1884, p. 64; Aronas Gurevičius, *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų kalbos vertė Vanda Nekrašienė, Vilnius: Mintis, 1989, p. 189–199.

⁴⁹ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, ed. Erich Joachim, Königsberg: Thomas & Oppermen, 1896, p. 25, 54, 55, 64, 80–82, 103, 209 ir kt.

⁵⁰ Andrzej Nowakowski, *op. cit.*, p. 292.

⁵¹ *Skarbiec...*, t. 2, 1862, Nr. 1173, p. 43.

Laiško komentare leidėjas teigia, kad didysis magistras taip norėjęs palenkti Vytautą, jog šis susitartų dėl asmeninio susitikimo su Jogaila. Dažnai nutikdavo ir taip, kad informacija apie dovanas būdavo pateikiama laiške, skirtame pačiam valdovui, nurodant, jog taip pat siunčiamos dovanos jo žmonai. Tokių šaltinių esama Vytauto epistolikos kodekse, kuriame yra laiškų, skirtų kitai Vytauto žmonai – Julijonai.

Žinomi du Julijonos Vytautienės vardu rašyti bei jos antspaudu signuoti vokiški laišakai Ordino magistrui 1423 m. kovo 7 d.⁵² ir 1426 m. liepos 15 d.⁵³ Laiškai Ordino vadovui pradedami, kaip ir dera, pagal didžiosios kunigaikštienės statusą įvardijant jos titulatūrą: *Juliana (Uliana) von gotis gnaden grossfürstinne czu Lithauwen etc.*, o adrese ji vadinama *der frauwen herczogin Wytawdynny* (žr. Prochaskos komentarą po antruoju laišku, p. 734). Pirmajame laiške Julijona dėkoja magistrui už jai atsiųstą Reino vyną ir širdingai atsiųgindama siunčia plačią ir aukštą kepurę (*kywor*) ir dvi pypkes (*ein par ruwer*). Antrame laiške vėl dėkojama už atsiųstą vyną ir saldumynus. Abu laišakai yra trumpučiai, konkretūs, kupini mandagumo retorikos, atitinkantys atsakomojo-padėkos laiško formą. Svarbu pastebėti, kad antrajame laiške „justi“ šiek tiek daugiau šilumos adresato atžvilgiu, ir tai išduoda kelios detalės: pirmajame laiške į magistrą kreipiamasi *erwirdiger herre meister* („garbingasis pone magistre“), o antrajame pridedamas šiltesnis epitetas – *erwirdiger lieber herre meister* („garbingasis **mylimas** pone magistre“). Pirmasis laiškas adresuojamas: *Deme erwirdigen herrn Pauwel von Rusdorff homeister dutsches ordens*, o antrasis – *Dem erwirdigen herrn Pauwel von Russdorf homeister Deutsches ordens unsirm libin frunde* („mūsų mielam draugui“). Keli malonybiniai priedai rodo pakitusį santykį su adresatu, šiuo atveju – šiltesnį. Tai yra to meto epistolinio bendravimo ypatumai⁵⁴.

⁵² CEV, Nr. 1069, p. 581. Julijonos laišakai parengti vienuoliktojo Vytauto raštininko ranka. Už šią informaciją dėkoju Rūtai Čapaitei.

⁵³ CEV, Nr. 1237, p. 734. Antonis Prochaska laiško komentare sako, jog šitas laiškas, ko gero, signuotas ne Vytautienės antspaudu. Tas pats laiškas yra minimas ir kitame rinkinyje, tik jis datuojamas liepos 8 d., žr. *Skarbiec...*, t. 2, 1862, Nr. 1421, p. 91.

⁵⁴ Plačiau apie tai žr. Rūta Čapaite, „Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 68–71.

Julijonai adresuotus laiškus Ordino vyresnybė rašė taip pat vokiškai⁵⁵, o nedatuotas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos laiškas Julijonai parašytas lotyniškai⁵⁶. Retoriškame ir mandagiame laiške jis rekomenduoja ir siunčia savo kapelioną Dzierślawą iš Borzynowo, kuris turįs pasiteisinti dėl savo nekaltumo prieš Vytautą. Jogaila prašo Julijonos padėti tame subtiliame reikale, kad kapelionas būtų išteisintas ir vėl įgytų Vytauto palankumą. Tekstas atitinka rekomendaciniam laišku būdingą struktūrą ir raišką. Adresatė vadinama *preclara princeps illustris soror nostra carissima*, adrese minimas ir jos vardas su statusui prideramais titulais: *Preclare principi domine **Juliane** magne ducisse Lythwanie etc. illustri sorori nostre carissime etc.* Laiške gausu ilgų kreipinių su atitinkančiais minimus asmenis titulais ir epitetais: *praeclari principis domini Allexandri alias Withowdi fratris nostri consortisque vestri carissimi magni ducis Lithwanie etc.; devotus noster Derslaus de Borzinow predicator curie noster; apud p̄fatum dominum magnum duce[m] fratrem nostrum consortem vestrum carissimum.* Paminėtina, jog Vytautas, rašydamas Ordino magistrui apie savo žmoną, pvz., prašydamas jai gydytojo, ją vadina „šviesiąja ponia Julijona, mūsų mylima namų ponia“⁵⁷.

Mūsų vadinamajam ankstyvajam moterų korespondencijos laikotarpiui priklausytų ir Jogailos žmonių korespondencija. Nors ji ir nėra gausi, bet jos didėjantis kiekis rodo tam tikras tendencijas. Taip pat turime paminėti paties Jogailos korespondavimą su žmonomis, kuris taip pat rodo epistolinio komunikavimo ypatumus ir kryptis.

⁵⁵ CEV, Nr. 985, p. 541. Į Julijoną šiame laiške kreipiamasi *Lietuvos kunigaikštienė, Šviesioji kunigaikštienė ir didžiai galinga vienatine maloninga ponia (Hercogine czu Litthawen, Irluchte furstinne und grosmechtige sundirliche gutige frowe)*, o jos vyras Vytautas vadinamas *kunigaikščiu Aleksandru, jūsų didžiai galingu sutuoktiniu (herczoge Allexandro euver grosmechtikeit betgenossen)*.

⁵⁶ CEV, Nr. 36, p. 1064.

⁵⁷ CEV, Nr. 1213, p. 713–714: *irluchte frauwe Juliana, unser liebe hwszffrauwe*. Laiško vertimą į lietuvių kalbą žr. *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, p. 210–211. Iš vokiečių kalbos vertė Rūta Čapaitė ir Edvardas Gudavičius. Taip pat Vytauto žmona įvardijama ir kitame laiške, rašytame didžiajam Ordino magistrui: CEV, Nr. 1270, p. 759: *irluchte unser libe hausfrawe*. Šių laiškų ištraukų vertimus į lietuvių kalbą taip pat žr. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2001, p. 17–19.

Vytauto laiškų kodekse yra Ordino pareigūnų atsakomasis laiškas, skirtas pirmajai Jogailos žmonai Jadvygai ([1391]. I. 10)⁵⁸. Deja, Prochaska pateikia tik laiško santrauką (tas pat pasakytina ir apie kitus toliau minėsimus laiškus Jadvygai), todėl negalime šio teksto išanalizuoti detaliau, vis dėlto tai yra dar vienas liudijimas, kaip bandė veikti Ordinas ir kad egzistavo daugiau moterų laiškų, negu yra įtraukta į laiškų rinkinius. Laiške Ordino atstovai dėsto apie savo santykius su Lenkija, Lietuva ir Rusia, taip pat atremia gandus, susijusius su kunigaikščio Karigailos nužudymu per Vilniaus apsuptį. Kitame laiške⁵⁹ (1389. X. 31) Ordinas prašo karalienės Jadvygos, kad paveiktų Jogailą dėl svarbių politinių sprendimų, kartu kaltina, jog jis remias prieš Ordiną kovojančias Lietuvą ir Rusiją. Dar kitame laiške (1399. I. 09)⁶⁰ Ordino magistras prašo Jadvygos, kad leistų jų pirkliais, grįžtantiems iš Vengrijos, laisvai keliauti per Lenkiją, mat krovniečiai tai jiems draudžia daryti.

Įdomus savo turiniu, Viduramžių epistoline stilistika yra Jogailos laiškas antrajai žmonai Onai Cilietei⁶¹. Jis rašytas 1410 m. liepos 16 d. tiesiai iš mūšio lauko (*in campo prelii*). Jame pasakojama apie kelionę į Žalgirio mūšio vietą, mūšio eigą ir laimingą baigtį. Lenkų tyrėjai naujoje knygoje, skirtoje Žalgirio mūšiui, šį laišką priskiria propagandinių laiškų rūšiai, detaliau jo neanalizuoja, labiau naudojasi juo kaip konkrečių faktų teikiančiu istoriniu šaltiniu. Įdomu tai, kad gana greitai šis laiškas, skirtas žmonai, pasiekia platesnį adresatų ratą – jo turinys tampa žinomas net Venecijoje⁶².

Laiške įvykiai pasakojami gana glaustai, be didelių retorinių puošmenų, vis dėlto pridedama ir šiek tiek iškilmingesnių frazių⁶³, perteikiama tiesioginė

⁵⁸ CEV, Nr. 77, p. 27. Oskar Haleckis teigia, kad išliko labai nedaug Jadvygos laiškų iš jos turėjusios būti gausios korespondencijos. Tai esą liudija tik trumpi įrašai apie Jadvygos siųstus laiškus įvairiems adresatams. Apie tai plačiau žr. Oskar Halecki, *Jadwiga Andegaweńska i kształtowanie się Europy Środkowoschodniej*, p. 192–193.

⁵⁹ CEV, Nr. 61, p. 19.

⁶⁰ CEV, Nr. 193, p. 57.

⁶¹ *Scriptores rerum*, p. 425–426.

⁶² Sławomir Józwiak [et al.], *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork: Muzeum Zamkowe, 2010, p. 564; taip pat žr. p. 400, 433.

⁶³ *Scriptores rerum*, p. 425: *A tempore, quo a vobis recessimus, semper continua successio-ne creator celi et terre nos et nostros sue pietatis clementia visitavit et optata hactenus servavit sanitate, cujus patrocinio dum terras hostium intravimus, quacumque civitatem accessimus expugnandam, semper ipsam absque resistencia recepimus* („Nuo to laiko, kai iš jūsų išvykome, dangaus ir žemės Kūrėjas visada mus ir mūsų šiekį nuolatine sėkme ir

kalba – tai visiems žinoma istorija apie prieš mūsų Ordino atstovų atsiųstus du kalavijus Vytautui ir Jogailai, taip pat pastarojo atsakymas. Ši stilistinė priemonė ir pasakojimo pobūdis labai būdingas Viduramžių laiškam, tai pagyvina laiško pasakojimą ir adresatą tarsi priartina prie aprašomų įvykių, prideda įtikinamumo siekiant kuo detaliau ir tiksliau informuoti. Į žmoną kreipiamasi tradiciniu kreipiniu: *Preclara princeps, illustris consors nostra karissima*. Daugiau jokių šiltesnių ar intymesnių žodžių nėra, laiškas skamba gana oficialiai ir yra tarsi informacinis pranešimas karalienei. Tikėtina, kad šis laiškas galėjo atlikti propagandos priemonės funkciją, numatant, jog turinys pasklis plačiau. Tekste ne kartą minimas Dievas ir demonstruojamas pamaldumas. Laiškas baigiamas be didelių išvedžiojimų, pasakojimas nutrūksta staiga, nėra ir šiltesnių palinkėjimų žmonai, nesiteiraujama apie jos sveikatą. Įdomu palyginti ta pačia tema ir proga rašytus Jogailos laiškus kitiems korespondentams, pvz., Poznanės vyskupui Albertui (ten pat, p. 426–427). Vyskupui rašomas labai panašus laiškas, tik vis dėlto kiek paredaguotas – tai labai aiškiai matyti, pvz., tiesioginės kalbos fragmentuose – žodžiai sukeičiami vietomis arba parenkami sinonimai, atsižvelgiant į adresatą, pridedama daugiau atitinkamų frazių, demonstruojančių adresanto religingumą, daugiau retorikos, laiškas įvilktas į atitinkamą kanoninių formulių rūbą, su prašymu ir palinkėjimais. Tokio pobūdžio laiškų moteriai, rašomų iš karo lauko, esama ir daugiau, nes vyrai gana ilgai būdavo išvykę kariauti arba vizituoti valdomų teritorijų, o namie pasilikusios žmonos nekantriai laukdavo žinių. Šių epistolinių tekstų emocinė raiška, žinoma, labai priklausė nuo koresponduojančiųjų santykių ir laiško tikslo⁶⁴.

Dar keli Onai Cilietei priskiriami laišakai yra užfiksuoti vadinamajame Ciechanovo formuliare (*Formularz ciechanowski*)⁶⁵. Tai laiškų nuorašai (formuliaro atsiradimo metai 1410–1415), ko gero, skirti didaktiniams tikslams, – šiuo

savo gailėstingumo malone aplankydavo ir iki šiol geidžiamą sveikatą išsaugojo; jo buvome globojami tol, kol įžengėme į priešų žemes, kol pasiekėme tą užkariautiną valstybę, vis tą pačią, ir be pasipriešinimo užėmėme“).

⁶⁴ Plačiau apie Jogailos ir Onos Cilietės santykius žr. Małgorzata Duczmal, *Jogailaičiai*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikaloniene ir Vyturys Jarutis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 361–367.

⁶⁵ „Formularz ciechanowski“, in: Grażyna Klimecka, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 53–110; konkrečiai apie minimą formuliarą, jo kilmę, pobūdį, turinį ir kt. žr. p. 41–51; apie Onos Cilietės laiškus žr. p. 46.

atveju būtų tarsi pavyzdžiai, kaip reikia rašyti karalienės vardu arba karalienei, tarp 44 čia esančių vyrų korespondencijos pavyzdžių tėra tik keturi valdovėms priskirtini laišškai⁶⁶. Taigi formuliere yra trys lotyniškai rašyti Onos laišakai ir vienas, skirtas jai. Vienas iš šių laiškų skirtas Vengrijos karalienei, Onos giminaitei Barborai Cilietei, Zigmanto Liuksemburgiečio žmonai (laiškas įvardijamas kaip *Littera regine Polonie ad reginam Ungarie*)⁶⁷. Kreipiamasi tradiciškai: *Serenissima princeps, soror nostra carissima*. Adresantė rekomenduoja vieną iš riterių, kurio vardo parašoma tik pirmoji raidė, nes šitas laiškas yra rekomendacinio laiško pavyzdys ir visas vardas čia nepateikiamas. Laiškas trumpas, atitinkantis rekomendacinio laiško reikalavimus ir raišką, – su mandagiomis retorinėmis frazėmis ir atitinkamais epitetais. Toliau formuliere pateikiamas Barbaros atsakymas į šį laišką (*Reversum ad precedens*)⁶⁸ ir aprašoma karaliaus reakcija. Beje, į Oną kreipiamasi analogiškai. Laiškas pradedamas tradicine Viduramžių laiškams fraze, kad laišką, atsiųstą per patikimą pasiuntinį, adresatė gerai suprato (*Litteras vestras per H. tali fideli vestro nobis missas, plene percepimus intellectu*). Toliau pasakojama apie labai tūžmingą karaliaus reakciją į rekomenduojamą asmenį ir aiškinama, kad esą labai sunku užgesinti tas didžiules karaliaus, „šviesiausiojo mūsų sutuoktinio“, pykčio liepsnas (*durum sit nobis tanti furoris flammam extingere*, p. 71). Tačiau ji pasistengsianti, jog Onos prašymas būtų išpildytas, ir neabejojanti, kad, kuo uoliausiai padirbėjus, viskas išsispręs, ir tikslas bus pasiektas (*Tamen, ne petitiones vestri apud nos inefficaces existant, pro eodem H. iuxta postulationes vestras diligentissime volumus laborare, quod aput predictum consortem nos optinere posse minime dubitamus*, p. 71). Laiške Nr. 13 (p. 71), kuris formuliaro sudarytojo yra pavadintas „*Littera dilacionis terminorum*“, karalienė Ona reikalauja atidėti jos dukters auklės dalyvavimo teisme terminus. Paskutinis karalienės laiškas (Nr. 14, p. 71–72) taip pat rekomendacinio pobūdžio (*Littera regine ad colatores pro suo notario*) – rekomenduojamas jos notaras į

⁶⁶ Tokių „pavyzdinių“ laiškų, kuriuose kartais paliekami tik koresponduojančiųjų inicialai arba nurodoma, kad laiškas rašytas karalienės arba karalienei, bet neaišku, kuriai, esama ir Stanisława Ciołeko korespondencijos rinkinyje, pvz., *Liber cancellariae*, t. 1, Nr. 5 (*ad reginam*), Nr. 24 (*a regina*) – šiuose laiškuose aptariami prekybos reikalai, pinigų skolinimasis ir pan.; taip pat žr. t. 2, Nr. 15, Nr. 22.

⁶⁷ *Ibid.*, Nr. 11, p. 70.

⁶⁸ *Ibid.*, Nr. 12, p. 70–71.

vakuojančią aiškiau neįvardytos bažnyčios klebono vietą, žadama dosniai atsi-lyginti (*Idcirco fidelitates vestras reginali petimus ex affectu, quatenus regimen ecclesie vestre collacionis nunc vacantis, P. nostro fideli dilecto conferre velitis efficaciter causa nostri, quod vobis singulariter rependemus*, p. 72).

Gausiausiai, bent kaip rodo išlikę šaltiniai, iš keturių Jogailos žmonių korespondavo jo ketvirtoji sutuoktinė Sofija Alšėniškė (Sonka), aktyvi, ambicinga, tvirto charakterio moteris, turėjusi ir diplomatinių gebėjimų. Nors nebuvo išsilavinusi, bet, atsidūrusi kitose kultūrinėse sąlygose, svetimame krašte, įgijusi labai aukštą padėtį, ji puikiai prisitaikė prie naujų sąlygų, ėmė sumaniai naudotis savo nauja padėtimi. Sofija Alšėniškė išmoko lenkiškai, ir, matyt, tikrai neblogai, jeigu kapelionas Andrzejus iš Jašovicų 1455 m. išvertė jai į lenkų kalbą Bibliją, kuri šiandien žinoma kaip „karalienės Sofijos Biblija“. Mokslininkų teigiama, kad Lenkijoje ji išmoko skaityti ir turėjo šiokių tokių intelektualinių siekių⁶⁹.

Sofijos korespondentų sąrašas gerokai gausenis: be savo vyro⁷⁰, ji korespondavo su popiežiais⁷¹, Zbigniewu Oleśnickiu⁷², vengrų didikais⁷³ ir kitais pareigūnais⁷⁴.

Pats įdomiausias iš čia analizuosimų jos laiškų, ir itin retoriškas, yra Sofijos laiškas Jogailai (manoma, kad rašytas 1427 m.⁷⁵). Laiškas susijęs su labai įtemptu ir nemaloniu karalienei laikotarpiu, kai ji buvo apkaltinta neištikimybės vyrui⁷⁶. Turint omenyje milžinišką amžiaus skirtumą, daug kitų faktorių, galima teigti, kad Jogailos ir jo žmonos nesiejo labai artimi ir šilti santykiai. Ką tik vedęs jauną moterį, Jogaila, praėjus po vedybų vos kelioms savaitėms, išvyksta

⁶⁹ Małgorzata Duczmal, *op.cit.*, p. 433–434; Ewa Maleczyńska, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów: Nakładem Towarzystwa naukowego z zasiłkiem Ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego, 1936; Bożena Czwojdrak, *op. cit.*, p. 16–40 ir kt.

⁷⁰ CEV, Nr. 1302, p. 783.

⁷¹ *Monumenta*, Nr. 58, p. 63 – popiežiui Mikalojui V (1449. II. 19); popiežiui Martynui V (1426): CEV, Nr. 1210, p. 712–713; popiežius Martynas V sveikina Sofiją gimus sūnui (1424. XII. 25): CEV, Nr. 1177, p. 686.

⁷² *Monumenta*, Nr. 55, p. 60–61 (1448 m. pabaiga).

⁷³ *Monumenta*, Nr. 75, p. 79–80 (1449 m. spalio).

⁷⁴ *Monumenta*, Nr. 76, p. 80–81.

⁷⁵ Žr. Prohaskos komentarą po laišku, p. 783.

⁷⁶ Ewa Maleczyńska, *op. cit.*, p. 67–69; Bożena Czwojdrak, *op. cit.*, p. 29–32. Su šia byla yra susijęs ir Vytauto laiškas lenkų ponams, žr. CEV, Nr. 1301, p. 782–783; *Liber cancellariae*, t. 1, Nr. 83.

tvarkyti karo ir politinių reikalų ir dar nekarūnuotą žmoną ilgam palieka. Be to, Sofija daug rečiau nei kitos karalienės lydi savo vyrą kelionėse. Manoma, kad laišką kūrė Stanisławas Ciołekas, karalienės proteguotas ir jai artimos aplinkos žmogus. Žinoma, kad jis buvo išsilavinęs, susipažinęs su humanistų literatūra ir jų bendravimo stiliumi⁷⁷. Taigi laiškas inspiruotas, ko gero, neištikimybės bylos peripetijų, ir jo turinys bei stilistika atliepia tas aplinkybes.

Jau pats kreipinys yra gana išplėtotas ir emociingas: *Serenissime princeps illustrissime consors mihi et domine preamande* („Šviesiausiasis kunigaikšti, šlovingiausiasis mano sutuoktini ir labai mylimas pone“, p. 783). Tekste daug kartų kartojamas Viduramžių epistolikai, ypač meilės laiškam, būdingas širdies ir žaizdos arba sužeistos širdies⁷⁸, taip pat ugnies ir sielos kančios motyvas, pabrėžiama dienos, arba šviesos, ir nakties, arba tamsybių, paralelė daug sinoniminių porų, retorinio žodžių kartojimo, metaforų. Jausmai reiškiami klišėmis, kurių galima gausiai rasti laiškų rašymo vadovėliuose⁷⁹. Tekste daug „meilės“ retorikai būdingų frazių, tokia stilistika buvo būdinga to meto meilės laiškų rūšiai. Vis dėlto akivaizdu, kad laiškas sukomponuotas ne adresantės, turint omenyje aukščiau minėtus faktus. Pateiksime ilgesnę ištrauką iš šio laiško, kad būtų galima pajusti šio epistolinio teksto retorikos ypatumus:

Labai bijodama, kad koku nors būdu [mano poelgis] nebūtų priskirtas neapgalvotam moteriškam lengvabūdiškumui, stengiausi iki pat dabar kankinančiai kantriai slėpti ir maskuoti, kaip esu sužeista ir kokį krūtinėje nešioju durklą, dėl Jūsų kuo

⁷⁷ Jis garsėjo kaip puikus stilistas, turėjo poetinių gabumų, domėjosi istorija, buvo geras diplomatas, mokėsi Prahos ir Krokuvos universitetuose, o pastarajame, išėjęs iš tarnybos kanceliarijoje, kurį laiką profesoriavo. Visos šios savybės, daugelio metų intensyvi veikla kanceliarijoje suteikė jam galimybę parengti formuliarą *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*. Dalis jį sudarančių laiškų buvo parengti karaliaus kanceliarijoje (t. y. laiškų originalų nuorašai), dalis (ypač gautos korespondencijos originalai ar tuolaikiai nuorašai) buvo sukaupia paties Cioleko, o dar kita dalis, kaip manoma, yra epistoliniai tekstai, atsiradę dėl jo literatūrinių pomėgių. Jie laikomi bene pirmaisiais Lenkijos humanistinės epistolografijos pranašais. Apie tai plačiau žr. Mieczysław Markowski, „Krakowskie piśmiennictwo retoryczne w świetle piętnastowiecznych źródeł“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1987, Nr. 37, p. 44–50.

⁷⁸ Metaforų vartojimas, ypač širdies motyvo, yra būdingas Viduramžių autoriams – tiek teoriniuose veikaluose, tiek pačiuose laiškuose. Apie tai žr. *Three medieval rhetorical arts*, ed. by James Jerome Murphy, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971 (antrasis leidimas 1985), p. 5, išnaša 1.

⁷⁹ Žr., pvz., italų diktaministo meilės laiškų rašymo vadovėlį: Boncompagno da Signa, *Rota Veneris*. Plg. Laiške esančių „emocijų“ aiškinimą in: Małgorzata Duczmal, *op. cit.*, p. 425.

giliausiai mano širdyje įsmeigtą. Bet kadangi didesnė kančia yra nutylėti kančią, kadangi slepiant žaizdą dvigubėja žaizdos dyglys, ir, kuo labiau ji yra slepiama, tuo labiau liepsnoja ugnis, jau daugiau neįstengdama po tylėjimo priedanga sulaikyti tokių negaluojančios sielos liepsnojančių jautulių, kuriems iškilus į paviršių patiriu daug skausmo ir viduje vis smarkiau esu kankinama sielvartavimo naštos, ryžausi tinkamai, atsižvelgdama į tai, kaip dera, Jūsų malonybei atverti savo širdies skrynelę. Iš tiesų sielvarto ir kartėlio kupina ta diena, kuri Jus nuo mano žvilgsnio atskyrė, ji man virto ilga ir varginga naktimi nuo tada, kai iš mano akių buvo atimta įstabiausia Jūsų veido šviesa, ir viskas man į priešingą pusę pasikeitė. Ir iš tiesų giedra užtemsta, linksmumas sunyksta, brangūs dalykai pinga, saldūs prarūgsta ir medus apkarsta, ir, man atrodo, kad net pati gyvybės galia silpsta, nes Jūs visą mano širdį su savimi išsinešėte.⁸⁰

Sofijos korespondencijoje su popiežiais laikomasi visų privalomų bendravimo su tokio rango asmenimis etiketo taisyklių, vartojamos tradicinės kreipimosi į popiežių frazės (*Beatissime Pater et Domine generosissime; Beatissime pater domine benignissime; Sanctissime pater; Clementissime pater*), kurias puikiai išmanė diktaministai, pabrėžiamas adresantės priklausymas krikščionių bendrijai ir pamaldumas bei pagarbus nusižeminimas (*humilis et devota filia Zophia; ad pedes S. V. tanquam humilis filia provoluta; Eiusdem Sanctitatis Vestrae humilis et devota Zofia Regina Poloniae*). Viename laiške užstojamas ir rekomenduojamas Zbigniewas Oleśnickis, kitame – vykstantis į Romą karaliaus sekretorius Martynas iš Goworzyno⁸¹. Popiežiaus Martyno V laiške,

⁸⁰ p. 783: *Ne levitati feminee inconsulte aliquatenus posset ascribi plurimum expavescens, ad presentis temporis intervallum per fatigabilem tolleranciam contegere et dissimulare conabar, quo vulneror quodque gero sub pectore telum, per vos meo profundissime consepultum in corde. Sed quia amplior dolor inest siluisse dolorem, vulnus quoque geminat vulneris spina latens et quanto tegitur tanto magis estuat ignis, iam sub velamento silentii amplius retinere non valens languentis animi tam estuantes affectus, quibus externis multo doloris afficio et interius magna tediorum gravitate perturbor, dignum decrevi, prout oportet, vestre dilectioni mei cordis armarium apperire. Sane illa dies flebilis et amara valde, que vos a meo sequestravit aspectu tantam se mihi longam et fastidiosam convertit in noctem, dum sublato meis ab oculis speciosissimo lumine vultus vestri, omnia mihi in contrarium se convertunt. Et enim serena noctescunt, iocunda sordescunt, cara vilescunt, dulcia accescunt et mellita fellescunt, immo virtus ipsa vitalis videtur mihi thabescere; dum cor meum totum vobiscum ipse tulistis.*

⁸¹ Įdomu ir tai, kad Prochaska komentaruose po šiuo laišku (CEV, p. 713) pateikia kito Sofijos laiško, lygiai tokio pat turinio, redakciją. Tokių rekomendacinio ar kitos rūšies laiškų

rašytame 1424 m., sveikinama karalienė gimus sūnui. Į ją kreipiamasi pagal visas tuometines laiškų rašymo taisykles: *Carissime in Christo filie Zophie Polonie regine illustri salutem et apostolicam benedictionem*⁸². Reiškiamas didelis džiaugsmas, kad gimė būsimas valdovas, kuris tėvams, Bažnyčiai, valstybei ir liaudžiai dovanotas Dievo, tikintis dėl jo veiklos ateityje ilgos ramybės ir taikos⁸³, cituojamas Šv. Raštas, apgailestaujama, kad pats popiežius negalįs atvykti ir savomis rankomis jo pakrikštyti, bet tai pavedama padaryti popiežiaus atstovui. Priduriama: kadangi adresantas negalįs savomis akimis pamatyti kūdikėlio ir įvertinti jo kūnelio ypatybių (*quia non possumus eum nostris oculis videre et informari de qualitate corpusculi sui*), tai siunčiamas popiežiaus atstovas Jokūbas, kuris pats viską pamatysiąs, įvertinsiąs ir pranešiąs popiežiui.

Ilgokame, gausiame diplomatinės retorikos Zbigniewo Oleśnickio laiške Sofijai bandoma tvarkyti reikalus per karaliaus žmoną, per ją mėginama siekti naujų pareigybių. Laiško pradžioje nurodoma, kad malonu buvo gauti iš Sofijos laišką (*Cum magna gratitudine accepimus litteras V. S. hodierna die mihi in hoc loco praesentatas*, p. 60), kuriame buvo svarbi informacija, priduriama, kad iš laiško supratęs karaliaus nepalankumą jo atžvilgiu (*Magnum autem nubilum indignationis domini nostri regis contra nos es eisdem litteris sensimus*, p. 60), todėl apeliuojama į valdovės supratingumą (*sicut prudens domina*) ir paramą bei tarpininkavimą.

Sofijos laiške Vengrijos ponams kalbama apie taikos siekimą. Karalienė esą iki širdies gelmių sujaudinusi žinia apie kilusį pilietinį karą Vengrijoje, ji skatinanti ir laiškais, ir per pasiuntinius visa tai užbaigti ir siekti taikos (*Clades saevas et bella plusquam civilia geri in Ungariae regno audientes, tacti cordis dolore intrinsecus exhortari vos ad pacem et litteris et nuntiis animus fuit*, p. 79–80). Taigi matyti aiški aktyvios valdovės pozicija, laiško paskirtį atitinkanti leksika, kartu pagal *ars dictaminis* standartus reiškiamos ir emocijos: *rogamus, exhortamur; gaudio repleti fuimus immenso; sensimus et*

pavyzdžių, kuriuose palikti tik inicialai ir kuriuos galima naudoti su mažomis korekcijomis rašant skirtingiems adresatams, gausu epistoliniuose to meto formuliruose ar laiškų rašymo vadovėliuose.

⁸² CEV, Nr. 1177, p. 686.

⁸³ p. 686: *Magno nuper recreate sumus gaudio ex significacione carissimi in Christo filii W(ladislai) Polonie regis illustris de filio sibi et tibi nato, qui similiter nobis et ecclesie datus est a domino et regnis et populo, in spem longeve tranquillitatis et pacis.*

*intellexi*mus. Šiame laiške dar kalbama ir apie konfliktą su didiku Jonu Giskra (Johannes Giskra), su kurio netinkamu elgesiu susijęs būtent šiam didikui skirtas kitas Sofijos laiškas. Laiške priekaištaujama dėl netinkamų adresato žingsnių, susilaikant nuo karinių veiksmų, skatinama siekti taikos. Taigi Sofijos korespondavimo mastai, atsižvelgiant į išlikusius šaltinius, jau didesni, o laiškų temos įvairesnės nei prieš tai aptartų valdovių.

Dėl Sofijos aktyvaus gyvenimo, gana energingo dalyvavimo vidaus ir užsienio politikoje aplink ją buvo ir draugų, ir priešų, todėl ši valdovė, ko gero, susilaukė ir kritikos, kuri kartais pasireiškėdavo satyromis ar parodijomis. Vienas toks „kūrinėlis“, rašytas laiško forma ir rimtu kanceliariniu stiliumi, yra minėtame Cioleko formuliare⁸⁴, kuriame autorius parodijuoja jau pasenusį, jo akimis, viduramžišką, epistolinį stilių, nes pats bendravo su humanistais ir jau mokėjo humanistinio *ars epistolandi* meno. Įdomus ir parodijos turinys – laiškas rašomas Sofijos vardu ir skiriamas Zigmanto Liuksemburgiečio žmonai Barborai. Laiške siūloma, nors ir sąlygiškai, susikeisti vyrais.

Adresas ir kreipinys – tradiciniai (*Serenissime principi domine Barbare Romanorum etc. regine; Serenissima princeps, illustris soror nostra carissima*), bet saliotacija gana išplėtotą: *Zophia eadem gracia etc. salutem et affectum quotidie affluere caritatis* („Dėl tos pačios [Dievo] malonės ir t. t. Sofija siunčia sveikinimą ir linki, kad kasdien būtų daug meilės“). Toliau teksto stilistika atitinka tam metui būdingą epistolinį kanoną, t. y. dalykinį retorinį stilių ir atitinkamą leksiką. Tekstas gana painus, vietomis net dviprasmiškas, su gausybe atitinkamų išplėtotų epitetų. Manome, jog tikslinga toliau pateikti beveik visą laiško tekstą, idant būtų galima aiškiau parodyti autoriaus sumanymą ir tikslą rašyti tokio pobūdžio laišką ir pasitelkti įmantrią stilistiką:

Kai visiškai perpratome jūsų laiško (kurį neseniai maloniai, kaip ir derėjo, priėmėme) turinį, jis mums suteikė didelio džiaugsmo, nes J[ūsų] Š[viesybė] prisipažįsta esanti paliesta meilės mūsų brangiausiajam šviesiausiajam sutuoktiniui, ir, nors apie šitą, tegu ir delikatų, ir slaptą, dalyką, mums duodavo užuominų kai kurių pranešimai, vis dėlto tokio prisipažinimo, kurį būtų galėję patvirtinti asmeniškais

⁸⁴ *Liber cancellariae*, t. 2, Nr. 33, p. 70–71. Apie šį laišką užsimenama, bet detalčiau jis neanalizuojamas in: *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod redakcją Bronisława Geremka, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1997, p. 68o.

[t. y. pačios adresatės] žodžiais ar raštu, jie [t. y. tie pranešėjai] negalėjo patikimai [t. y. su svariais įrodymais] atskleisti. Tuo ramiau galime tikėtis, kad tos meilės karštis, kurio verti yra mūsų brangiausiojo minėtojo sutuoktinio nuopelnai dėl nelengvai išlaikytos dorybės J[ūsų] Š[viesybės] atžvilgiu, apglėbs mus gyvendamas Jūsų širdyje ir dėl to Jūsų ir mūsų minėtojo sutuoktinio meilės ir abipusės pagarbos bendrystė, o ne įtarumas pavydu [...] negąsdina, [bet] atgaivina ypatingu džiaugsmu. O kadangi J[ūsų] Š[viesybė] sutinka dėl sąlyginio apsikeitimo su nenugalimiausiu ir kilniausiu ponu Zigmantu, Jūsų žymiuoju sutuoktiniu, mūsų brangiausiu broliu, tai didžiai dėkojame Jūsų Malonybei, o, kai Aukščiausiam leidus, mus su Jūsų Šviesybe suves asmeninis dalyvavimas, dėl šio reikalo bus duotas protingas atsakymas.⁸⁵

Nėra visiškai aišku, kodėl laiško autorius pasirinko parodyti būtent šias dvi valdoves. Pagal statusą Barbaros padėtis buvo aukštesnė. Čia galima prisiminti, jog gana plačios, aštrios ir ne visai padorios Ciołeko satyros buvo susilaukusi ir trečioji Jogailos žmona Elzbieta iš Pilicos (arba Granowska)⁸⁶. Joje žmonių

⁸⁵ p. 70–71: *Litterarum vestrarum continentia, quas nuper ut decebat dulciter recepimus, ad plenum intellecta magnam nobis attulit leticiam, quod v. S. serenissimi consortis nostri carissimi amore fatetur se dedicatam, et licet hec quedam tenuis et occulta dudum nobis insinuasset quorundam relacio, tanta tamen que modo proprie vocis sive scripti declararint confessio patere fide nequiverunt; ex hoc omni securior datur nobis fiducia, quod illius amoris fervor, quem consortis nostri carissimi predicti apud v. S. ardue virtutis merita adipisci meruerunt, participio suo nos in vestris visceribus amplectetur et proinde vestri amoris et mutue dileccionis cum nostro consorte predicto communio non suspicio <...> livoris non exterrit (sic!) se reficit in exultacione singulari. Quod autem v. S. de invictissimo et excellentissimo domino Sigismundo inclito conjuge vestro fratre nostro carissimo vicissitudinem concedit relativam, grates immensas referimus vestre caritati, cuius rei vestre Serenitati dum prestante altissimo nos conducet, personalis presencia dabitur rationabile responsum.* Pastebėtina tai, kad žodžiai *fiducia* ir *vicissitudo relativa* buvo vartojami ir teisinėje terminijoje. *Fiducia* – užstatas, daikto įkeitimas, t. y. teisinis terminas, kai daiktas laikinai paskolinamas ar užstatomas, pasitikint tuo asmeniu, kuriam skolinama, kad kada nors tas daiktas bus grąžintas šeimininkui. *Vicissitudo relativa* – santykinis / sąlyginis apsikeitimas, paveldėjimas, pasekmė. Nuoširdžiai dėkoju dr. Onai Daukšienei už pagalbą bandant išnarplioti šio laiško vingrybes ir tobulinant vertimą.

⁸⁶ *Monumenta*, Nr. 53, p. 47–52. Šis kūrinių galima būtų pavadinti paskviliumi, rašytas gali būti apie 1417–1420 m. Tokio satyrinio ar, sakytume, literatūrinio pobūdžio laiškų pavyzdžių esama ne viename Viduramžių laiškų rinkinyje ar formuliare, pvz., žr. „Texte“, in: Konrad Burdach, *op. cit.*, Nr. 53, p. 83–84; Nr. 67, p. 97–98; Nr. 68, p. 98–100; Nr. 69, p. 101. Tai studentų ir Šv. Mergelės Marijos „korespondencija“. Taip pat žr. *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, p. 680–681; Grażyna Klimecka, *op. cit.*, p. 12–13.

gyvenimas perkeliamas į žvėrių pasaulį, pasakojama apie keistą liūto vedybų istoriją – kaip liūto (Jogailos) pasiuntiniai vyko pas erelį (Zigmantą Liuksemburgietį) prašyti gražiosios kunigaikštystės (Zigmanto seserėčios Elzbietos) rankos, o kai grįžo į savo šalį, rado liūtą jau vedusį (Elzbieta Granowską). Visuomenė nebuvo patenkinta gana skubiomis ir, ko gero, nelabai apgalvotomis karaliaus vedybomis, o visas tas nuomones, paskalas ir nepasitenkinimą Ciołekas išreiškė gana grubiai savo satyroje taip apibūdinamas karalienę, kuri, anot jo, esanti „gimdymų iškankinta paršavedė, pasiekusi santuoką savo liežuviu it kastuvu, turtais, iškastais iš žemės, sumedžiojusi liūtą gudrumu ir melagystėmis“⁸⁷. Kaip matyti, nepabijota gana aštriai pasisakyti net prieš pačią karalienę.

Dar vienas epistolinis tekstas, susijęs su Barbaros, Liuksemburgiečio žmonos, ryšiais su LDK – tai kupinas retorikos jos atsiprašymo laiškas Vytautui (1429. VIII. 26)⁸⁸. Laiško *inscriptio* ir *salutatio* – ne itin išplėtotos ir tradicinės: *Illustrissimmo principi domino Allexandro alias Witawdo dei gracia magno duci Lithwanie etc. fratri nostro carissimo Barbara eadem gracia Romanorum et Hungarie etc. regina salutem et sincerissimi amoris continuum incrementum* („Šviesiausiajam kunigaikščiui ponui Aleksandrui, kitaip Vytautui, Dievo malone Didžiajam Lietuvos kungaiškščiui ir t. t., mūsų brangiausiajam broliui, Barbora, ta pačia malone Romos ir Vengrijos ir t. t. karalienė, siunčia sveikinimą ir [linki] nuoširdžiausios meilės nepaliaujamo gausėjimo“). Toliau tradicinė frazė – „gavome Jūsų laišką, kuriame tas ir tas“. Čia kalbama apie Vytauto nepasitenkinimą, kad adresantė rašydama ne taip jį pristatė ar kažkaip ne taip pasielgė (*Vestram Fraternitatem inscribendo preponimus*), nes iš paties laiško nėra labai aišku, koks čia kontekstas ir dėl ko tiksliai reikia atsiprašyti. Ji teisinasi, kad tai dariusi iš didelio dėkingumo ir deramos pagarbos (*gratissimo animo et debito honore facimus*). Toliau laiške rašoma:

Kadangi mums savo namuose skyrėte daug pagarbos, todėl tai labai vertiname ir labai norime Jūsų Brolybę pagerbti, kaip pridera dėl amžiaus ir dar dėl kitų atitinkamų priežasčių, kadangi, kol ten gyvenome, buvome apgaubti didžiausiu paslaugumu. Maldaujame Jūsų Brolybę iš pačių širdies gelmių, jei tik Jūsų Brolybei bus malonu, tegul bevelija drąsiai prašyti pagalbos iš mūsų, pasiryžusios visada

⁸⁷ Małgorzata Duczmal, *op. cit.*, p. 177.

⁸⁸ CEV, Nr. 1373, p. 859.

rūpestingai atsiliepti į bet kokius Jūsų prašymus, turėdamas omenyje mūsų brolišką palankumą. Siunčiame Jūsų Brolybei žiedą, papuoštą smaragdu, ir kad jį teiktumėtės iš meilės mums nešioti, kuo meiliausiai Jūsų prašome.⁸⁹

Taigi visa laiško retorika skirta užglaistyti ar išspręsti iškilusį konfliktą, atitinkamomis formuluotėmis pelnyti laiško adresato palankumą (*captatio benevolentiae*), visa tai sutvirtinama aptariamajam metui būdinga bendravimo etiketo norma – žiedo dovanojimu⁹⁰.

Kitas laiškas, susijęs su Barbora, kurį galėtume pavadinti pasiguodimo⁹¹ ir kartu informaciniu laišku, yra jai skirtas Jogailos laiškas apie jo trečiosios, mylimiausios, žmonos Elzbietos iš Pilicos mirtį⁹². Laiško pradžioje – gana šiltas ir tradicinis kreipinys (tiksliau *inscriptio*) į adresatę, kuri buvo jo antrosios žmonos Onos Cilietės giminaitė ir su kuria Jogailą siejo gana šilti santykiai: *Serenissime principi domine Barbare dei gracia Romanorum regine sorori nostre carissime*. Jogaila ją informuoja apie liūdnius įvykius, guodžiasi ir nuoširdžiai liūdi dėl žmonos mirties, sako, jog plačiau papasakos patikimas pasiuntinys, kuriam suteikta teisė tai daryti:

Su sunkiu širdies kartėliu ir nepaprastu liūdesiu esame verčiami Jūsų Malonybei atskleisti nelaimę, kuri mums nutiko šiomis dienomis. Nes štai šlovingoji ponia Elzbieta, mūsų sutuoktinė, Lenkijos karalienė, buvo atimta iš gyvųjų gretų ir, perėjusi iš laikino gyvenimo, nužengė iš šio pasaulio į amžinąjį, todėl apie tai Jūsų Malonybei ir troškome pranešti, nes kaip Jūsų Malonybės neaplenkia jokia mūsų

⁸⁹ p. 859: *Nam nobis in domo vestra inmensos honores impendistis, preponimus eciam V[est]ram F[raternita]tem merito etatis dignitate et aliis quidem legitimis rationibus, quam et interim quod (sic) vixerimus dispositi sumus summa complacencia honorare. Rogamus V[est]ram F[raternita]tem ex intimo cordis affectu quatenus, si quid V[est]re F[raternita]ti a nobis placitum fuerit, nos audaciter velit requirere paratam honorifice semper quibuslibet votis vestris et habendo nostri fraternalis recordium. Mittimus V[est]re F[raternita]ti annulum smaragdo fulcitum quem ut nostri amore gestare velitis vos affectuosius deprecamur.*

⁹⁰ Žiedo dovanojimas buvo paplitęs dalykas, tai minima Vytauto korespondencijoje, tai matome ir Barbaros Radvilaitės laiškuose.

⁹¹ Paguodos laišakai (*consolatoria*) turi gana ilgą tradiciją, gyvavusią jau Antikos laikais. Tokie laišakai ir jų komponavimo etapai gana detalai nusakomi laišku rašymo vadovėliuose – ir *ars dictaminis*, ir *ars epistolandi*. Autoriai išskiria keletą paguodos rūšių: *familiaris*, *iocosa* arba *pro reperdita*, *pro exilio*, *pro iniuria*. Rašant šios rūšies laiškus ypač svarbus emocinis paveikumas, subtilumas, rašančiojo išsilavinimas ir psichologiniai įgūdžiai.

⁹² *Liber cancellariae*, Nr. 22, p. 59–60.

laimė, taip panašiai jokios negandos tegul nebūna Jums nežinomos arba skausmas, apie kurį, jei tik panorėsite plačiau sužinoti, mūsų patikimas šeimynykštis, ponas iš S., esamų įvykių pranešėjas, galės smulkiai informuoti Malonybę, juo prašome [mūsų sutikimu] pasitikėti ir patikėti jo pasakojimu.⁹³

Taigi laiškas turėjo atlikti ir kredencialo funkciją.

Kelios baigiamosios pastabos. Pirmieji mus pasiekę negausūs didžiojo kunigaikščio ar karaliaus kanceliarijos darbuotojų ar dvasininkų surašyti valdovių lotyniški ir vokiški laišakai rodo, jog šis reiškinys dar nebuvo masinis. Vis dėlto naudojant rekonstrukcijos metodą galima hipotetiškai teigti, kad būta daugiau moterų laiškų, nei esama išlikusiuose šaltiniuose. Iš išlikusių negausių ankstyvojo moterų korespondavimo laikotarpio šaltinių matome, jog laiškuose aptariamų temų ratas dar nebuvo labai platus. Jos atspindi to meto aktualijas arba kasdienio valdovų gyvenimo realijas: politiniai, diplomatiniai reikalai, artimoje valdovų aplinkoje vykę įvykiai, rekomendavimas, informavimas, dėkojimas, atsiprašymas, skatinimas, priekaištavimas, sveikinimas. Valdovių laišakai rengti pagal Viduramžiams būdingą *ars dictaminis* kanoną, jų laiškamis būdingas dalykinis, reprezentatyvus stilius, juose esama tradicinio retorinio formalizmo, vartojama adresato ir adresanto statusą atitinkanti leksika. Svarbu, kad vis dažniau laiškuose kreipiamasi asmeniškai į pačią valdovę, o ne per jos vyrą kas nors perduodama ar dovanojama. Vis dėlto laiškuose nusakant moters priklausomybę socialiniam ar šeimos hierarchijos sluoksniui matyti to meto nuostata, kad moteris turi kam nors „priklausyti“: į ją kreipiamasi kaip į žmoną, našlę, seserį.

Reikia pabrėžti, kad XIV a. pab. – XV a. pradžios moterų laišakai beveik niekada nebuvo visiškai privatūs, valdovės laiškuose nerasime daug asmeniškumų, nes jos statuso ir korespondencijos specifika, raštingumo lygis nesu-

⁹³ *Non sine gravi cordis amaritudine et mesticia singulari casum qui nobis accidit his diebus vestre cogimur caritati intimare. Ecce etenim inclita domina Elizabeth consors nostra regina Polonie die XII mensis Maii humanis exuta et vita temporalis commutata pro eterna transiit ex hoc mundo, quod caritati vestre idcirco significare studuimus, ut sicut caritatem vestram nulla nostra latuit prosperitas sic similiter nulla adversitas vestram pretereat noticiam aut dolor, de quo si placebit latius perscrutari fidelis familiaris noster dominus de S. ostensor presentis vestram informare poterit de singulis caritatem, cui placeat petimus fidem adhibere creditivam in dicendis. Datum in Mogilna anno XX.*

teikia didelių galimybių išimtinai asmeninės korespondencijos egzistavimui – siunčiant laišką net ir artimam giminaičiui ar mylimajam, reiškiant šiltesnius jausmus, išlaikoma distancija. Laiškų rašymo vadovėliuose buvo pateikiami epitetai, kreipiniai, kurie yra tinkami kreipiantis į moterį ar kai moteris kreipiasi į atitinkamą asmenį, atsižvelgdama į jo socialinę ar šeimos padėtį.

Palaiapsniui rašančių moterų ratas plėtėsi, korespondavimu užsiėmė jau ne tik valdovės, bet ir didikės, laiškų problematika darėsi gerokai įvairesnė, imta vartoti daugiau kalbų, o svarbiausia – pačios moterys pradėjo „rašyti“. Bet apie šias tendencijas plačiau bus kalbama antroje straipsnio dalyje, numatomoje publikuoti kitame *Senosios Lietuvos literatūros* numeryje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- ADALBERTUS SAMARITANUS, *Praecepta dictaminum*, herausgegeben von Franz-Josef Schmale, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1961.
- ALLEN PRUDENCE, R. S. M., *The concept of women: t. 2: The early humanist reformation, 1250–1500*, d. 1, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2002.
- BIELIŃSKA MARIA, „W kwestii początków kancelarii polskiej“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 13, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968, p. 63–71.
- BOGUĆKA MARIA, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006.
- BONCOMPAGNO DA SIGNA, *Rota Veneris. A facsimile Reproduction of the Strassburg Incunabulum with Introduction, translation, and Notes by Josef Purkart, Delman*, New York: Scholars' Facsimiles & Reprints, 1975.
- BURDACH KONRAD, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926.
- CHAREWICZOWA ŁUCJA, *Kobieta w dawnej Polsce*, (ser. *Mała Biblioteka*, 6), Poznań: PTPN, 2002.
- CLASSEN ALBRECHT, „Female Epistolary Literature from Antiquity to the Present: An Introduction“, in: *Studia Neophilologica*, 1988, t. 60, p. 3–13.
- CLASSEN ALBRECHT, „Female Explorations of Literacy: Epistolary Challenges to the Literary Canon in the Late Middle Ages“, in: *The Late Medieval Epistle*, ed. Carol Poster, Richard Utz, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1996, p. 89–122.
- CLASSEN ALBRECHT, *The power of a Woman's Voice in Medieval and Early Modern Literatures: New Approaches to German and European Women Writers and to Violence Against Women in Premodern Times*, Berlin: De Gruyter, 2007.
- Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, collectus opera Antoni Prochaska, (*Monumenta aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae literarum Crac., 1882.
- CONSTABLE GILES, „Dictators and Diplomats in the Eleventh and Twelfth Centuries: Medieval Epistolography and the Birth of Modern Bureaucracy“, in: *Dumbarton Oaks Papers*, t. 46: *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, Washington: Trustees for Harvard University, 1992, p. 37–46.
- CRAWFORD ANNE, *Letters of Medieval Women*, Stroud: Sutton, 2002.
- CZWOJDRAK BOŻENA, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012.
- ČAPAITĖ RŪTA, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius: Versus aureus, 2007.
- ČAPAITĖ RŪTA, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus / Džukų kultūros draugė, 2001, p. 10–27.

- ČAPAITĖ RŪTA, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, sudarė Brigita Balčytienė, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010, p. 48–73.
- ČAPAITĖ RŪTA, „Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metai ir kunigaikščių laišakai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 47–95.
- Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, ed. Erich Joachim, Königsberg: Thomas & Oppermen, 1896.
- DAYBELL JAMES, *Women Letter-Writers in Tudor England*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- DAYBELL JAMES, *Women's Letters and Letter Writing in England, 1540–1603. An Introduction to the Issues of Authorship and Construction. Shakespeare Studies*, 1999, t. 27, p. 161–187.
- Dear Sister: Medieval Women and the Epistolary Genre*, Karen Cherewatuk, Ulrike Wiethaus (eds.), *Middle Ages Series*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.
- DU CZMAL MAŁGORZATA, *Jogailaičiai*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Vyturus Jarutis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
- Europos mentaliteto istorija: Pagrindinių temų apybraižos*, sud. Peter Dinzelsbacher, Vilnius: Aidai, 1998.
- FELTEN FRANZ-J., „Kommunikation zwischen Kaiser und Kurie unter Ludwig dem Bayern (1314–1347). Zur Problematik der Quellen im Spannungsfeld von Schriftlichkeit und Mündlichkeit“, in: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, hrsg. Heinz-Dieter Heimann in Verbindung mit Ivan Hlaváček, Paderborn [u. a.]: Schöningh, 1998, p. 51–89.
- FERRANTE JOAN M., *To the Glory of Her Sex: Women's Roles in the Composition of Medieval Texts*, ser. *Women of Letters*, Bloomington: Indiana University Press, 1997.
- „Formularz ciechanowski“, in: Grażyna Klimecka, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 53–110.
- GUREVIČIUS ARONAS, *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų kalbos vertė Vanda Nekrašienė, Vilnius: Mintis, 1989.
- HALECKI OSKAR, *Jadwiga Andegaweńska i kształtowanie się Europy Środkowoschodniej*, przełożyła Maria Borowska-Sobotka, Kraków: Universitas, 2000.
- HARTEL JOSEPH FRANCIS, *Femina Ut Imago Dei in the Integral Feminism of St. Thomas Aquinas*, ser. *Analecta Gregoriana*, Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1993.
- HEER FRIEDRICH, *Mittelalter: Vom Jahr 1000 bis 1350*, d. 2, t. 10, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983.
- IVINSKIS ZENONAS, *Lietuvos istorija: Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius: Mokslo, 1991.

- JÓŹWIAK SLAWOMIR [et al.], *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork: Muzeum Zamkowe, 2010.
- KARPAVIČIENĖ JOLANTA, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje: Gyvenimo sumištini mo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
- KENYON OLGA, *Women's voices. Their lives and loves through two thousand years of letters*, foreword by Gawin Ewart, London: Constable, 1995.
- KERŠIENĖ DOVILĖ, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, daktaro disertacija, Vilnius, 2010.
- KERŠIENĖ DOVILĖ, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 15–55.
- KERŠIENĖ DOVILĖ, „XIV–XVI a. LDK valdovo laiškas: tradicija ir modernėjimo procesai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 33, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 15–52.
- KIAUPIENĖ JÜRATĖ, PETRAUSKAS RIMVYDAS, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- KOSMAN MARCELI, „Dokumenty wielkiego księcia Witolda“, *Studia źródłoznawcze*, t. 16, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971, p. 139–169.
- KOSMAN MARCELI, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 14, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969, p. 91–117.
- KRUG REBECCA, *Reading Families: Women's Literate Practice in Late Medieval England*, Ithaca: Cornell University Press, 2002.
- Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod redakcją Bronisława Geremka, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997.
- Liber cancellariae Stanislai Ciołek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung*, (*Archiv für österreichische Geschichte*), ed. Jacob Caro, Wien, t. 45, s. 1: 1871; t. 52, s. 2: 1875.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, hrsg. von Friedrich Georg Bunge, t. 4, Dorpat: Druck von Heinr. Laakmann, 1859.
- MALECZYŃSKA EWA, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego z zasiłkiem Ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego, 1936.
- MARKOWSKI MIECZYŚLAW, „Krakowskie piśmiennictwo retoryczne w świetle piętnastowiecznych źródeł“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1987, Nr. 37, p. 5–71.
- MCKITTERICK ROSAMOND, „Frauen und Schriftlichkeit im Frühmittelalter“, in: *Weibliche Lebensgestaltung im frühen Mittelalter*, hrg. von Hans-Werner Goetz, Köln / Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1991, p. 65–118.

- Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 2, Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1876.
- NOWAKOWSKI ANDRZEJ, „Księżna Anna Witoldowa a krzyżacy“, *Archeologia et Historia, księga jubileuszowa dedykowana pani profesor Romanie Barnycz-Gupieńcowej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000, p. 289–297.
- PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai“, in: *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sud. Rita Trimonienė, Robertas Jurgaitis, Šiauliai: Saulės delta, 2007, p. 206–222.
- PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 69–84.
- PROCHASKA ANTONI, *Szkice historyczne z XV wieku*, Kraków i Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1884.
- RADZIMIŃSKI ANDRZEJ, „Obraz kobiety w dokumentach papieskich z okresu pontyfikatu Marcina V (1417–1431)“, in: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, pod redakcją Zenona Huberta Nowaka, Andrzeja Radzimińskiego, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1998, p. 45–56.
- RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999.
- RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, „Rusėniška XV a. pab. – XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų – valdovių ir didikų – korespondencija“, in: *Istorija*, 2009, t. 76, p. 18–30.
- RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, RAGAUSKAS AIVAS, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems: Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius: Vaga, 2001.
- RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, „XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterys: istoriografinis ir praktinis požiūris“, in: *Moterys. Darbas. Šeima: lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*, Vilnius: VU leidykla, 2008, p. 146–164.
- SARCEVIČIENĖ JOLITA, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
- SARCEVIČIENĖ JOLITA, „Moterys“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 397–412.
- SARCEVIČIENĖ JOLITA, „Sofija Vytautaitė“, *Mūsų praeitis*, 1997, Nr. 5, p. 3–17.
- SARCEVIČIENĖ JOLITA, „Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaizdis istoriografijoje“, in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra: Straipsnių rinktinė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 30–39.
- SARCEVIČIENĖ JOLITA, „Vyro ir žmonos santykių modelis XVI a. II pusės – XVII a. I pusės proginėje literatūroje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – patriarchatas ar partnerystė?“, in: *Kultūrų sankirtos*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Diemedžio leidykla, 2000, p. 189–217.

- SCHULER PETER-JOHANNES, „Formelbuch und *Ars dictandi*. Kaum genutzte Quellen zur politischen und sozialen Geschichte“, in: *Civitatium communitas. Studien zum europäischen Städtewesen*, Festschrift Heinz Stoob zum 65. Geburtstag, hrsg. von Helmut Jäger, Franz Petri, Heinz Quirin, d. 1, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1984, p. 374–389.
- Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehlke, t. 3, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866.
- Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów*, zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz, Wilno: W Drukarni A. N. Kirkora, t. 1: 1860, t. 2: 1862.
- STRZELCZYK JERZY, „Rola kobiet w kulturze europejskiej“, in: *Przemysłowie wielkopolscy: od księcia dzielnicowego do króla Polski*, wydawnictwo pokonferencyjne pod redakcją prof. dr. hab. Hanny Kóćki-Krenz, Konferencja popularnonaukowa towarzysząca Dniom Grodu Przemysła 27 września 2007 roku, Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, 2008, p. 67–76.
- TETERYCZ-PUZIO AGNIESZKA, „Kobieta w świetle wybranych środkowoeuropejskich źródeł narracyjnych z XI–XIV wieku“, in: *Słupskie studia historyczne*, 2012, Nr. 18, p. 9–36.
- The Late Medieval Epistle*, ed. Carol Poster, Richard Utz, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1996.
- Three medieval rhetorical arts*, ed. by James Jerome Murphy, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971 (antrasis leidimas 1985).
- WATT DIANE, *The Paston Women: Selected Letters*, translated from the Middle English with introduction, notes and interpretive essay [by] Diane Watt, ser. *The Library of Medieval Women*, Cambridge: D. S. Brewer, 2004.
- Women's letters across Europe, 1400–1700: form and persuasion*, eds. Jane Couchman, Ann Crabb, Aldershot: Ashgate, 2005.
- ŽEVŽIKOVA ELENA, „Emancipuota Klėja, arba moteris šiuolaikinio istorijos mokslo požiūriu“, in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra: Straipsnių rinktinė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 40–45.

*Illustrissima princeps, serenissima regina et domina
clementissima: Epistles of Female Rulers and Noblewomen
of GDL in the Late Fourteenth – the First Half
of the Sixteenth Century*

S u m m a r y

In this paper the author discusses Latin epistles of the female rulers and noblewomen of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) of the late fourteenth to the first half of the sixteenth century. This epistolary legacy is analysed in the European context of female correspondence. As the research material was rather abundant, the paper consists of two parts. The first part focuses on the correspondence between women from the end of the fourteenth century to the first half of the fifteenth century, and the second part will address the epistles written from the second half of the fifteenth century to the first half of the sixteenth century. It should be noted that the amount of available sources for each period differs: sources extant from the late fourteenth to the early fifteenth century are considerably fewer than those from the late fifteenth century to the first half of the sixteenth century, and for this reasons this part of the paper does not aim at an exhaustive generalisation. Rather, it seeks to highlight the key moments in the development of female correspondence and the features of this correspondence during the period discussed. The author examines the frequency and extent (the circle of addressees) of female correspondence, its aims and themes (the types of letters), correspondence skills and opportunities, the style and expression of the epistles. For comparison purposes, instructions of letter-writing manuals on how a woman was supposed to write and how one was supposed to write to a woman was used.

The sources of research include published Latin epistolary legacy of the grand duchesses of Lithuania, queens of Poland, and other noblewomen both from the Grand Duchy of Lithuania and other European countries. In some cases, not only letters written in other languages were used, but also fictional or literary epistolary texts related to the life and activities of the individuals discussed. They offer a better understanding of the space of the functioning of the epistles and of the peculiarities of communication between female rulers. The sources of this paper also include letters by male correspondents, because they contain information about the addressees, the attitude to them,

the peculiarities of writing to women, the content of these epistles, and about possible and presumed amount of female correspondence that has not survived.

The first infrequent letters of the female rulers, written down in Latin or German by the staff of the ducal or royal chancellery or by the clergymen, show that it was not yet a wide-spread phenomenon. However, the reconstruction method makes it possible to hypothesise that there were more letters written by women than the extant sources indicate. We can see from those few surviving sources of early correspondence between women that the circle of themes discussed in these letters was not yet wide. They reflect the topicalities of that particular period or the realities of the rulers' daily life: political and diplomatic matters, events that had taken place in the rulers' environment, recommendations, information, gratitude, apology, encouragement, reproach, and congratulation. The epistles of the female rulers were set out in line with the canon of *ars dictaminis* characteristic of the Middle Ages: their letters are written in a businesslike representative style and contain traditional rhetoric formalism. The lexicon used in the epistles corresponds to the status of the addresser. What is important is that the letters are more and more often addressed to the female ruler herself instead of passing something on or making a gift of something via her husband. Still, when a woman's belonging to a certain social status or a stratum in a family hierarchy is referred to in the epistles, the general attitude of those times – that a woman must 'belong' to someone – is prominent: she is addressed as a wife, a widow, or a sister. It should be emphasised that female letters of the late fourteenth to the early sixteenth century were hardly ever entirely private. In the epistles of a female ruler, we will not find many intimate details because the specifics of her status and correspondence, and the level of literacy did not provide extensive opportunities for the existence of exclusively private correspondence: even when a letter is addressed to a close relative or a beloved, or when it conveyed warm feelings, the distance was maintained.